

A rumén nyelvatlasz-munkálatok története és módszere.

1.

A rumén népnyelvkutatás terén az első lépéseket Haşdeu Petriceiu Bogdán tette meg a XIX. század második felében. A Rumén Akadémia 1884. évi ülésén I. Károly király egy, az egész rumén szókinccset felölelő szótár összeállítását szorgalmazta. A szótár szerkesztését a kor legkiválóbb rumén nyelvésze, Haşdeura bízta. Mivel a szótárnak a régi és köznyelv szókinccsén kívül fel kellett ölelnie a népi szókinccset is, Haşdeunak meg kellett kezdenie a rumén népnyelv szókinccsének összegyűjtését. Ebből a célból összeállított egy kétszázhat kérdést tartalmazó kérdőívet. E kérdőív első ötven kérdése nagyrészt hangtani jelenségekre, a többi pedig a rumén népnyelv szókinccsére vonatkozik. Haşdeut az alaktani és mondattani kérdések kevésbé érdekelték. Kérdőívét szét is küldte az országban, a beérkezett anyagot azonban csak részben dolgozhatta fel. Szótárát ugyanis olyan széles alapokra kezdte építeni, hogy azt csak több évtizedes munkával fejezhette volna be. Mindössze négy kötetet állított össze: az első kötet a bevezetést, a következő három pedig az *a—b* (*bărbat*)-ig terjedő szavakat tartalmazza. A munkálatok 1898-ban szakadtak félbe. A szerkesztés folytatására Puşcariu Sextil kérték fel.

A következő lépés Weigand Gusztávnak, a lipcsei egyetem Rumén Nyelvi Intézet (Rumänisches Seminar) igazgatójának nevéhez fűződik. Száztizennégy szóból álló kérdőívvel 1895—1905 közt az egész rumén nyelvterületet bejárta. Elsősorban a hangtani kérdések és azoknak földrajzi elterjedése érdekelte. A gyűjtött anyag egy részét térképezte és ki is adta.¹ Weigand gyűjtése és nyelvatlasza mai szemmel nézve nem mondható egészen tudományosnak. A tanulmányozott helységeket találomra választotta ki. Rendszerint a könnyebben járható völgyek és utak mentén haladt. A hegyvidékek nyelvét elhanyagolta. Nem volt eléggé elővigyázatos nyelvmestereinek

¹ *Linguistischer Atlas des daco-rumänischen Sprachgebietes*. Leipzig, 1909.

megválasztásában sem. A legtöbbször azzal dolgozott, akivel éppen összeakadt. Játszozó gyermekeket, vásáros atyafiakat, vízért a kútra menő nőket, hetven-nyolcvan éves aggastyánokat egyaránt kikérdezett. A kérdéses száztizennégy szót előzőleg megtanulta s a beszélgetést igyekezett olyan irányba terelni, hogy azokat nyelvmesterének használnia kelljen. Nem volt egészen kielégítő rumén nyelvtudása sem. Nyelvmesterei éppen ezért nagyon sok esetben bizalmatlanok voltak iránta. A hallott nyelvi adatot viszont nem egyszer tévesen jegyezte le, mivel nem értette meg egészen. Atlaszának legszembeötlőbb gyengéje az, hogy a tanulmányozott területet hat részre osztotta. Tehát, ha egy szó földrajzi elterjedését akarjuk nyomon követni, hat helyen kell utána néznünk a kérdéses szónak vagy népnyelvi adatnak.¹

2.

A napjainkban kiadás alatt álló rumén nyelvatlasz (*Atlasul Lingvistic Român I. és II.*) összeállításának gondolatával a megszállás éve alatt Kolozsvárt működő rumén egyetem mellett 1919-ben megalakult Rumén Nyelv Múzeuma (Muzeul Limbei Române) célkitűzései közt találkozunk először.² A terv felvetője az intézet igazgatója, Pușcariu Sextil rumén nyelvész, Weigand egykori tanítványa. Az intézet tagjai, amint azt Pușcariu megfogalmazta,³ hármas célt tűztek maguk elé: a rumén nyelv régi és jelenlegi szókincsének összegyűjtését, a rumén irodalmi és szaknyelv összeegyeztetését s a közönség érdeklődésének felkeltését a rumén nyelv tanulmányozása és művelése iránt. E három feladat közül különösen az első fon-

¹ Vö. Pop Szevér, *Buts et méthodes des enquêtes dialectales*. Paris, 1927. 83—102.

² A megszállás éve alatt Kolozsvárt működő Muzeul Limbei Române szinte két évtizedes nyelvatlasz-munkálatával nálunk eddig alig foglalkoztak. A következő közlésekre hivatkozhatom: Blédy Géza, *A Román Nyelvatlasz és magyar vonatkozásai* (Magyar Irodalomtörténet 1939). Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára. Kolozsvár, 1939. Röviden összefoglalja a gyűjtés történetét. — Csűry Bálint, *A magyar nyelvjárások* (Egyetemi előadások). Csak éppen érinti a rumén nyelvatlasz-munkálatokat. — Papp István, *A világ nyelvatlasz-munkálatai* (Budapesti Szemle CCXXX—1933, 226—45). Nehár y sorban beszámol a gyűjtés akkori állapotáról. — *Román nyelvatlaszmunkálatok*. Hír (Sz. n.) Erdélyi Múzeum 1935: 82—83. Rövid híradás. Adatai nem pontosak. — Tekintve, hogy a magyar nyelvatlasz terve is komoly léptekkel közeledik a megvalósuláshoz, érdemesnek tartottam utánanézni e kérdésnek a rumén nyelvészek eddig megjelent közleményeiben. Sokat hallottam erről a kérdéstről annakidején mint egyetemi hallgató is a nyelvatlasz-munkálatok vezetőjének, Pușcariu Sextil egyetemi tanárnak és egyik gyűjtőjének, Pop Szevérnek szeminárium órán is. Remélem, hogy az ő munkásságukból is sikerül némi módszertani tanulságot levonnunk.

³ Dacoromania I, 4—5.

tosságát hangsúlyozták. Megvalósítása két nagyjelentőségű mű összeállítását tette szükségessé: az egyik a Haşdeutól félbehagyott szótár, a másik a rumén nyelvatlasz. Különösen a nyelvatlasz összeállítása látszott égetően sürgősnek. A világháború után ugyanis az ország különböző részeiben lakó ruménység nyelve közt addig fennálló eltérések lassan kezdtek kiegyenlítődni. E kiegyenlítődesi folyamatot, melynek a ruménnyelvű elemi és középiskolai oktatás bevezetése, a hadsereg, az Ó- királyság és a hozzácsatolt területek közti élénk gazdasági és művelődési kapcsolatok stb. volt az oka, feltétlenül meg akarták örökíteni. Sürgősnek mutatkozott az ókirálysági köznyelv hatása alatt feledésbe merülő tájszavak megmentése is.¹

A nyelvatlasz összeállításának tervét tehát már 1920 körül felvetették. A munkálatok megkezdéséhez szükséges anyagi fedezet azonban még nem állott rendelkezésükre. Nem volt a népnyelvkutatás terén jártas fiatal nyelvészük sem. Egyelőre meg kellett tehát elégedniük az előkészítő munkálatok megkezdésével. Ebből a célból össze is állították első, százkilencvenkét kérdést tartalmazó kérdőívüket, mellyel a ló-ra vonatkozó szókinccset szándékoztak összegyűjteni levelező gyűjtők segítségével.² A fontosabb kérdéscsoportok a következők: általános kérdések, a ló testrészei, a ló nemére vonatkozó kifejezések, a ló kora, színe, lónevek, a ló mozgása, testi hibái, természete, vérmérséklete, hangja, betegsége, tápláléka, a hám, a kötőfék, a nyereg, a ló szó többi jelentése, közmondások, néphiedelmek és legendák a lóról. Közölték a ló vázlatos rajzát is. Haşdeu kérdőívétől eltérőleg a kérdések után itt-ott közölték zárójelben a valószínű feleleteket is, hogy ezáltal a gyűjtő munkáját megkönnyítsék. Mindenik kérdőívhez mellékeltek egy a gyűjtő által kitöltendő személyi lapot is. Ez a gyűjtés helyére, annak lakóira és a gyűjtő személyére vonatkozó kérdéseket ölelte fel: a helység hivatalos neve, gúnyneve, régi neve, a lakosság hozzávetőleges száma és vallása, a faluban lakó más ajkúak száma és nemzetisége, telepítések, domborzati viszonyok, van-e a helységnek vasúti állomása, a legközelebbi város milyen távolságra van, van-e iskolája, a lakosság foglalkozása, a gyűjtő neve, születési helye és ideje, mióta tartózkodik a faluban, családi állapota, feleségének születési helye és ideje, férjhezmenetele előtti tartózkodási helye stb. Közölte a szerkesztő a gyűjtés elvégzéséhez szükséges fontosabb utasításokat és hangjeleket is. A kérdőívet tizenötezer példányban küldték szét az intézmények vezetőségének, tanítóknak és papoknak. Buzdítás céljából közölték azt is, hogy a leggazdagabb és egyben legmegbízhatóbb népnyelvi anyagot beküldő gyűjtőt megjutalmazzák. A következő években még hét ehhez

¹ Puşcariu, ALR. I—1, 7—8.

² Muzeul Limbii Române. Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbii române. I. Calul. Cluj, 1922. Institutul de arte grafice „Ardealul“.

hasonló kérdőívet küldtek szét.¹ Ezek a ház, a szövés-fonás, a pásztorkodás, a méhtenyésztés, a hangszerek, ételek, italok szokincseit, továbbá a személyneveket és helyneveket ölelték fel.

E kérdőívek kibocsátásának célja mindenekelőtt minél több népnyelvi anyag összegyűjtése volt. Hisz még a helyszíni gyűjtőmunka kérdőívének összeállításához szükséges népnyelvi anyag sem állott Pușcariuék rendelkezésére. Hașdeu nem fejezhette be gyűjtését, Weigand száztizennégy kérdést tartalmazó kérdőívével bejárta ugyan az egész rumén nyelvterületet, de megfigyelései nem voltak egészen megbízhatóak. Márpedig a népnyelv fontosabb jelenségeinek és szokincsének legalább nagy vonásokban való ismerete nélkül a helyszíni gyűjtéshez szükséges kérdőívet nem lehet összeállítani. Ezt a célt hangsúlyozza maga Pușcariu² is. Ugyanakkor Pop Szevér, a rumén nyelvatlasz későbbi gyűjtője megjegyzi, hogy az első két kérdőívet elsősorban kísérletezés céljából küldték szét. Pușcariuék ugyanis még nem döntötték el ezidőtájt, hogy milyen módszerrel kezdjék meg a gyűjtést: levelező tagokhoz szétküldött kérdőívek segítségével-e, vagy pedig helyszíni gyűjtéssel. Pop Szevér szerint a rumén szakemberek ekkor még inkább a levelező módszert szerették volna alkalmazni.³

A szétküldött kérdőívek azonban nem hozták meg a várt eredményt. Az első kérdőív szétküldött tizenötezer példányából az első évben csak hatszáznegyvenötöt küldtek vissza. Ez a szám a következő három évben visszaküldött példányok hozzáadásával is csak hatszázhetvenre emelkedett.⁴ Jellemző, hogy Pușcariunak a kérdőív elején közölt buzdító felhívása elsősorban az erdélyi ruménség körében talált termékeny talajra. A legtöbb kitöltött kérdőívet az erdélyi rumén tanítók és papok küldték vissza. Erdély után következik Bukovina, Beszarábia, és csak negyedik helyen az Ó-királyság. A legkevesebb kérdőív Dobruzsából és a Bánságnak Romániához csatolt részéből érkezett vissza. Pop Szevér szerint ennek az az oka, hogy a kérdőíveket nem személyeknek, hanem az intézmények vezetőségének, elsősorban természetesen a tanfelügyelőségeknek küldték szét. Az erdélyi, bukovinai és beszarábiai tanfelügyelők megértették Pușcariu tervének fontosságát s szívvel-lélekkel támogatták a kolozsvári intézet munkáját. A bánsági, dobruzsai hatóságok azonban hamarosan napirendre tértek a

¹ *Chestionarul II. Casa. Sibiu, 1926. Tip. „Dacia Traiană.” — Chestionarul III. Firul. Cluj, 1924. Tip. „Ardealul.” — Chestionarul IV. Nume de loc și de persoană. Cluj, 1930. Tip. „Ardealul.” — Chestionarul V. Stâna, păstoritul și prepararea laptelui. Cluj, 1931. Tip. „Ardealul.” — Chestionarul VI. Stupăritul. Cluj, 1933. Tip. „Ardealul.” — Chestionarul VII. Instrumente muzicale. Cluj, 1935. Tip. „Cartea Românească.” — Chestionarul VIII. Mâncări și băuturi. Cluj, 1937. Tip. „Ardealul.”*

² Dacoromania II, 902—03 és ALR. I—1, 7.

³ Vö. Pop Szevér, i. m. 74 és 81.

⁴ Dacoromania III, 1093—94, IV, 1560 és V, 904.

felhívás felett.¹ A levelező módszer az anyag értéke szempontjából sem vált be. A levelező gyűjtők legtöbbje, hangtani ismeretek hiányában, nem tudta a kívánt nyelvi adatokat pontosan lejegyezni. Ugyanakkor, mivel a Romániához csatolt területeken működő, illetőleg onnan származó papok, tanítók nagy része magyar, német vagy orosz iskolában végezte tanulmányait, a beküldött anyag sok helyesírási hibát is tartalmazott. Gyakori eset volt az is, hogy egy-egy tanító vagy pap csak néhány éve tartózkodott az illető helységben, s ennek következtében adatai hiányosak és megbízhatatlanok voltak. Nem egyszer előfordult az is, hogy az illető tanítót időközben áthelyezték, s a gyűjtést utóda folytatta. Mások felületesen intézték el a dolgot: összeültek és együtt töltötték ki a kérdőíveket. Ilyen esetben természetesen mindenik majdnem mindig ugyanazt a feleletet írta be. Akadt olyan is, aki egyszerűen lemásolta valamelyik kartársa kérdőívét, illetőleg adatait. A tanítónők viszont a kényesebb kérdésekre nem válaszoltak.² A Rumén Nyelv Múzeuma természetesen mindent megtett, hogy a levelező gyűjtők számát növelje s a beküldött anyag megbízhatóságát, tudományos értékét fokozza, de igyekezete nem járt kielégítő eredménnyel. A második kérdőívből az első évben már csak háromszázkilencvenkettőt, a harmadikból százhuszonkilencet küldtek vissza. Az intézet évkönyvében, a Dacoromaniában közölt évi jelentésekből kitűnik, hogy a Rumén Nyelv Múzeuma látva, hogy a kérdőívek jelentős többsége kárbavész, később csak annyit küldött szét, ahány megbízható levelező gyűjtője volt.³

Fontos mozzanat a rumén nyelvatlasz-munkálatok történetében az 1925-ben és 1926-ban tartott két rumén nyelvészgyűlés. A nyelvatlasz kérdését Pușcariu már az első gyűlésen felvetette. Felszólalásából kitűnik, hogy a levelező gyűjtők közreműködését a nyelvatlasz szempontjából véglegesen eljettette. Szorgalmazta a helyszíni gyűjtés megkezdését s a négy egyetem tanárainak közreműködését, segítségét kérte. A gyűlésen felvetették a jelrendszer és kérdőív kérdését is. Mivel eddig ezen a téren nem tett senki egyetlen lépést sem, az atlasz-munkálatok előkészítésére és irányítására külön bizottságot választottak.⁴ Az 1926-ban tartott második rumén nyelvészgyűlésen,⁵ melyen Meillet Antal francia nyelvész, a Comité International Permanent de Linguistes által 1929-ben létesített Commission d'Enquête Linguistique szervezetének

¹ Pop Szevér, *Câteva capitole din terminologia calului*. Dacoromania V, 53.

² Pop Szevér, *Buts et méthodes...* 75—80.

³ Dacoromania VII, XII.

⁴ Pop Szevér, i. m. 169—70.

⁵ A gyűlés rövid ismertetését l. Drăganu Miklós, *Al doilea congres al filologilor români*. Societatea de mâine. Cluj, 2. Maiu 1926. 338—9 és Pop Szevér, i. m. 170—71.

első elnöke is résztvett, az előző évben választott bizottság beszámolt az előkészítő munkálatok állapotáról. Kézszelvezhető eredményt még fel nem mutattak ugyan, de az atlaszmunkálatok terve már kezdett határozott alakot öltetni. Puşcariu bejelentette, hogy terve az egész rumén nyelvterület, tehát a Dunától északra és délre elterülő ruménlakta területek tanulmányozását egyaránt felöleli. A gyűjtés megkönnyítése céljából valószínűleg két kérdőívvel kell majd dolgozniuk: egy kisebb és egy nagyobb kérdőívvel. A kisebbik kérdőívvel igyekeznek majd minél több helységet bejárni, hogy így a fontosabb nyelvi jelenségek földrajzi elterjedését lehetőleg pontosan vázolhassák. A nagy kérdőív segítségével a népnyelvi szempontból érdekesebb, fontosabb pontokat tanulmányozzák. Azt, hogy egy gyűjtő fogja-e gyűjteni az anyagot, vagy kettő, valószínűleg csak a próbagyűjtés alkalmával állapítják meg. A gyűjtő fonográfot és fényképezőgépet is visz magával. A fonográf segítségével az élő beszédet, a fényképezőgéppel viszont a fontosabb eszközöket s a népi munka menetét, jellegzetesebb mozzanatait fogja megörökíteni. Útvonalát előre megállapítják. Puşcariu után Capidan Tódor egyetemi tanár tett egy-két érdekes megjegyzést beszámolójában. A gyűjtésnek szerinte is ki kell terjednie az egész rumén nyelvterületre. A gyűjtést kettőnél többen semmiesetre sem végezhetik, mert ez a gyűjtés egységét veszélyeztetné. A két gyűjtő közül az egyik a Dunától északra, tehát Románia területén, a másik pedig a Dunától délre dolgoznék az arumén, isztriai rumén és megleni rumén nyelvjáróterületen. Densuşianu Ovidiusz azt javasolta, hogy a rumén nyelvterületet osszák négy részre. Mindenik részt egy-egy egyetem gyűjtői tanulmányoznák. Puşcariu, jóllehet egy évvel előbb, mikor mind a négy egyetem együttműködésének szükségességét hangsúlyozta, még maga is ilyesmire gondolhatott, nem tartotta elfogadhatónak Densuşianu javaslatát. Hangsúlyozta, hogy a gyűjtést lehetőleg egy gyűjtőnek kell végeznie. Elgondolása szerint a végleges gyűjtés megkezdése előtt a gyűjtő tájékozódás és tapasztalatszerzés céljából gépkocsin befutná az ország területét s itt-ott próbagyűjtést végezne. A végleges kérdőívet csak a próbagyűjtés után állítanák össze. Ebből is látszik, hogy a levelező gyűjtők által beküldött anyag még tájékozódásra sem volt eléggé alkalmas. A vitát Meillet Antal francia nyelvész hozzászólása zárta be. Kérte az atlaszmunkálatok irányítására választott bizottságot, hogy minél előbb kezdje meg a helyszíni gyűjtést. Igaz ugyan, hogy az anyag kiadásához szükséges pénz még nem áll rendelkezésükre, de az anyagi fedezetet majd csak előteremtik valahogy. A kedvező alkalmat nem szabad elszalasztaniuk. A gyűjtést szerinte is ajánlatos egy gyűjtővel végeztetni. A szerkesztőknek ügyelniük kell majd arra, hogy a nyelvatlasz anyagát könnyen össze lehessen hasonlítani a

többi román nép nyelvatlaszának anyagával. Ugyanakkor felhívta a rumén nyelvészek figyelmét arra is, hogy a gyűjtésnek ki kell terjednie az ország területén élő nemzetiségek népnyelvére is.

Miután megtárgyalták a nyelvatlasz-munkálatokkal kapcsolatos fontosabb kérdéseket, megkezdték a helyszíni gyűjtés előkészítését. Mindenekelőtt alkalmas, képzett gyűjtőről kellett gondoskodniuk. Erre a szerepre Puscariu egyik fiatal tanítványát, Pop Szevért szemelte ki. Pop a jó népnyelvkutató minden kellékével rendelkezik.¹ Falusi szülők gyermeke, a falusi ember lelkületét, érdeklődési körét tehát jól ismeri. Közvetlen, kedves egyéniség. Egy alkalommal módomban állt megcsodálni, hogy milyen gyorsan megbarátkozott a falu egyszerű lakóival. Néhány perc alatt olyan kedélyes, barátságos hangulatot teremtett, mintha már napok óta köztük élt volna. Erős szervezetű ember, a fáradságot, a testi kényelmetlenségeket jól bírja. Hallása kitűnő. E kiváló tulajdonságokat a népnyelv iránti szeretete és tudományos felkészültsége tetőzi be. Tudományos felkészültségének tökéletesítése céljából külföldi tanulmányútra küldték. Franciaországban a francia és korzikai nyelvatlasz szerkesztőjének, Gilli é r o n nak előadásait hallgatta. Szorgalmasan tanulmányozta a népnyelvkutatás történetét is. Különösen a népnyelvi tanulmányok célja és módszere érdekelt. Vizsgálódásainak eredményét 1927-ben Párizsban megjelent *Buts et méthodes des enquêtes dialectales* című tanulmányában közölte. Ez a tanulmány a népnyelvkutatás történetének egyik legrendszeresebb, legvilágosabb áttekintése. Később résztvett Jud Jakab, Gauchat Lajos, Griera Antal, Scheuermeier Péter és Pellis Hugó helyszíni gyűjtésében is.

Miután visszatért külföldi tanulmányútjáról, megbízták a próbakérdőív összeállításával. Munka közben rájött, hogy a bizottság által körvonalazott népnyelvi anyagot egy kérdőívbe feldolgozni lehetetlen. Puscariu kénytelen volt tehát lemondani az egy gyűjtő elvéről. Pop társául Petrovici Emilt, a kolozsvári rumén egyetem hangtani intézetének fiatal tanársegédét szemelte ki (később a szláv nyelvek tanára ugyanazon az egyetemen). Az első próbagyűjtést Pop végezte két szebenmegyei faluban. Első gyűjtésének tapasztalatai alapján Petrovici segítségével átdolgozta a kérdőívet s összeállította a jelrendszert. Miután a két kérdőívet a Rumén Nyelv Múzeumának tizenegy gyűlésén alaposan megtárgyalták, 1928 decemberében mindketten próbagyűjtésre indultak (I. h.). A próbagyűjtés színhelyéül a rumén nyelvterület három távoleső pontját jelölték ki: Erdély északkeleti részét, ahol a három tartomány, Erdély, Bukovina és Moldva érintkezik, Szeben környékét és

¹ Vö. ALR. I—1, 8.

Braila vidékét. A tél beálltával a gyűjtést félbeszakították, s csak a következő év tavaszán folytatták. Pop ez alkalommal hat helységet látogatott meg (Erdélyben kettőt, Bukovinában, Havaselvén, Moldvában és Dobrudzsában egyet-egyet), Petrovic pedig hármat (Erdélyben kettőt, Havaselvén pedig egyet).¹ A próbagyűjtés során szerzett tapasztalatok alapján összeállították végleges jelrendszerüket is, s kijavították kérdőívüket.

A végleges gyűjtést 1930 tavaszán kezdték meg. Útírányukat előre megállapították. Hogy a legcsekélyebb népnyelvi eltérést is észrevehessék, cikk-cakokban haladtak. Pop Szévé 1937-ben fejezte be gyűjtését. Ez idő alatt háromszázegy helység nyelvét tanulmányozta. Közülük száznyolcvan a bécsi döntés előtti Románia területéről való, huszonegy pedig a volt határokon kívül eső ruménlakta vidékekről. Csonka-Magyarország területéről két, a volt Szerbia területéről négy, Bolgárország területéről egy, a volt Csehország területéről egy, a Szovjet-köztársaság területéről pedig négy helység szerepel a tanulmányozott pontok között. Tanulmányozta továbbá két isztriai rumén falu, két dubrudzsai, kevéssel azelőtt létesített megleni telep és ugyancsak dobrudzsai öt arumén telep népnyelvét is. Szinte nyolcéves gyűjtőmunkájának eredménye 672,800 felelet.² Petrovici gyűjtése, mivel kérdőíve a Popénál jóval terjedelmesebb volt, s egy-egy helységben nem négy, hanem nyolc-tíz napot töltött, csak nyolcvanöt helységre terjedhetett ki. Gyűjtőmunkája így is tovább tartott. A gyűjtést, néhány dobrudzsai arumén telep és az isztriai Jeiani kivételével, mindenütt maga végezte. Az arumén telepeket Capidan Tódor, az arumén népnyelv alapos ismerője, Jeiani nyelvét pedig Pașca István tanársegéd tanulmányozta.³ Az előmunkálatok és gyűjtés során szívesen meghallgatták a külföldi nyelvatlaszok gyűjtőinek és szerkesztőinek tanácsát, útmutatását is. J a b e r g K á r o l y, az olaszsvájci nyelvatlasz egyik szerkesztője a gyűjtés megkezdésekor járt náluk és segítette át őket hasznos tanácsaival a kezdeti nehézségeken. B a r t o l i v a l, az olasz nyelvatlasz szerkesztőjével állandóan fenntartották a kapcsolatot. Az olasz nyelvatlasz kérdőívét ő bocsátotta rendelkezésükre. Pellis Hugó, Bartoli munkatársa viszont a gyűjtésre vonatkozó gyakorlati tanácsaival segítette rumén kartársait.⁴

A gyűjtés befejezése után azonnal hozzá is fogtak az anyag feldolgozásához. 1940 végéig három kötetet sikerült összeállítaniuk és kiadniuk. Azóta a rumén nyelvatlasz-munkálatok menetéről semmit sem hallottam. Valószínűnek tartom, hogy

¹ Dacoromania VI, 660.

² ALR. I—1, 10.

³ ALR. II—1, IV.

⁴ Vö. ALR. I—1, 13.

a most folyó háború nehézségei miatt, ha nem is akadt meg a munka, mindenesetre lassabban halad, mint azelőtt.

Puşcariu szerint egy ilyen hatalmas művet csak nagy áldozatok árán lehet összeállítani és kiadni. Ha a Dacoromániában közölt költségvetési kimutatásokat átnézzük, el kell ismernünk, hogy Puşcariunak igaza van. 1930 decemberéig a próbagyűjtés és a végleges gyűjtés 490,639 lejbe került. Ugyanerre a célra 1931—34 közt 914,966 lejt, a következő évben pedig 498,400 lejt költöttek. A nyelvatlasz-munkálatok első öt éve tehát a Rumén Nyelv Múzeumának 1.904,005 lejébe (mintegy 63,467 pengőbe) került. Ezt az összeget részben az I. Ferdinánd és II. Károly király létesítette alapítványból, részben pedig a megyék és intézmények adományából nyerték.¹

¹ Álljon itt mutatóba az 1929—30. év költségvetése (l. Dacoromania VI, 661—2):

Bevétel :

I. Ferdinánd király-alapítvány (1929)	300,000 lej
Külügyminisztérium	60,000 „
I. Ferdinánd király-alapítvány (1930)	150,000 „

Adományok :

„Albina“ takarékpénztár, Szeben (1929)	5,000 „
Csernovici munkakamara (1930)	3,000 „
Rumén Akadémia (1929)	50,000 „
Háromszék megye	15,000 „
Csernovici püspökség	25,000 „
Beszterce város	3,000 „
Szilágy vármegye	10,000 „
Piatra Neamţ megye	5,000 „
Crişan Eugénia, Nagyvárad	3,200 „
Toma J.	500 „
Şioldea Ánkidim	500 „
Különfélék	6,026 „
Betétek kamata	11,946 „
	<hr/>
	648,172 lej

Kiadás :

Ütiköltség (beleszámítva a vásárolt gépkocsi ára és üzem-költsége)	124,132 lej
Anyag (szócédulák, ceruzák, kartonok stb.)	23,310 „
Hangrögzítő készülékek	41,760 „
Felszerelés a gyűjtők részére	31,542 „
Próbagyűjtések költsége	41,105 „
Végleges gyűjtés költsége	199,060 „
A gyűjtők életbiztosítása	24,403 „
Különfélék	5,327 „
	<hr/>
	490,639 lej

Az ALR. I. első kötetéhez írt bevezetésében Pușcariu az atlasz anyagának összegyűjtéséről és feldolgozásáról csak röviden emlékezik meg¹, mivel erről maguk a gyűjtők számolnak majd be gazdag tapasztalatuk alapján az atlasz később megjelenő két bevezető kötetében. A fontosabb kérdésekről azonban már az atlasz köteteinek kiadása előtt jelent meg egy-két közlemény. Ezekből, továbbá a szerkesztő és a gyűjtők előadásából a rumén nyelvatlasz gyűjtőinek módszerét alkalmas volt alaposan megismerni.

A rumén gyűjtők kérdőíve. A kérdőív összeállítása nagy körültekintést és hozzáértést igényel. A gyűjtés sikere bizonyos mértékben a kérdőívtől függ. A kérdőív nélkül gyűjtő népryelvkutató munkája éppoly bizonytalan, mint a hajós útja iránytű nélkül.² Pușcariu eredetileg egy kérdőívvel akarta végeztetni a gyűjtést. Ennek a kérdőívnek elsősorban Weigand kérdőívének száztizennégy szavát és a többi román nyelvatlasz fontosabb kérdéseit kellett volna felölelnie. Weigand kérdéseinek segítségével a rumén nyelvnek az utolsó negyven évben, tehát Weigand gyűjtése óta beállt változásait akarták vázolni. A többi román nyelvatlaszból átvett kérdések viszont a rumén nyelv latin elemeinek és a román nyelvek közös sajátosságainak nyomomonkövetését tették volna lehetővé.³ Ez utóbbi szempont fontosságát, amint láttuk, maga Meillet is hangsúlyozta az 1926-ban Kolozsvárt tartott második rumén nyelvészértekezleten. Ugyanakkor természetesen gondolniuk kellett a rumén népryelv sajátos jelenségeire és gazdag tájszókincsére is. A próbakérdőív összeállításával Pop Szevért bízta meg a bizottság. Pop az említett szempontok alapján munkához is látott. Munka közben rájött, hogy egy kérdőívbe ennyi anyagot összezsúfolni lehetetlen. Pușcariuék kénytelenek voltak tehát feladni az egy kérdőíves gyűjtés tervét s két kérdőívet összeállítani. Az egyik kérdőívbe Weigand száztizennégy szóját s a rumén nyelv gyakrabban előforduló, elsősorban latin eredetű szóit és fontosabb hangtani sajátosságait vették bele. A második kérdőívet a népi szókincs minél teljesebb összegyűjtésére szánták. Mindenik kérdőív tartalmaz több bevezető kérdést is. Ezek segítségével a falunak és határának fontosabb helyneveit, a faluban leggyakrabban előforduló személyneveket és gúnyneveket s végül a gyűjtők által igénybevett nyelvmeste-

¹ Az ALR. I. a rumén nyelvatlasznak Pop Szevér szerkesztésében megjelenő első részét (I—VI. kötetét), az ALR. II. a Petrovici Emil szerkesztette második részt (VII—X. kötetét), az ALRM. I. és II. a nagy atlaszsal párhuzamosan megjelenő színes kicsi atlaszt jelenti. Ismertetésüket l. később.

² Pop Szevér, i. m. 193.

³ ALR. I—1, 8.

rek személyi adatait gyűjtötték össze. Az első kérdőív negyvennyolc ilyen bevezető és kétezeregyszázhatvan rendszeres kérdést tartalmaz. E kétezerkétszáznyolc kérdést felölelő kérdőívvel Pop Szevér gyűjtött. Petrovici kérdőíve négyezernyolcszáz kérdésből áll. A két kérdőív tehát összesen hétezer-nyolc kérdést ölel fel. Azonban, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy egy-egy kérdés a legtöbb esetben a főnevek egyes és többes számára, az igéknek pedig rendszerint egy-két alakjára és személyére is vonatkozik, meg kell állapítanunk, hogy a kérdésanyag jóval gazdagabb.¹ Pop szerint saját kérdőíve ilyen számítás alapján mintegy ötezer kérdést tartalmaz. A főszólyt mindkét kérdőív a szókincsre helyezi. Ugyanakkor, különösen Pop kérdőíve, felölelik a rumén népnyelv fontosabb hangtani jelenségeit is. Találunk bennük számos alaktani és mondattani vonatkozású kérdést is. A mondattani kérdések vizsgálata meglehetősen kényesnek bizonyult. Ezek lejegyzett szövegegységekből állapíthatók meg a legmegbízhatóbban. Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk ebből a szempontból a jelentősebb nyelvatlaszokat, azt látjuk, hogy a legtöbb atlaszszerkesztő megelégedett irodalmi nyelven összeállított, s az illető nyelv egy-egy jellegzetesebb mondattani sajátosságát tartalmazó példamondatok végigkérdezésével. Így jártak el többek közt még a jólsikerült olasz-svájci nyelvatlasz szerkesztői, Jaberg és Jud is. Pușcariu idegenkedett ettől a módszertől. A rumén népnyelv és köznyelv közt ugyanis mondattani szempontból koránt sincs oly nagy eltérés, mint az olasz, francia, illetőleg spanyol köznyelv között. Ha a rumén gyűjtők tehát irodalmi nyelven megszerkesztett mondatokat olvastak volna fel nyelvmestereik előtt, s azután azokat visszakérdezték volna, a nyelvmesterek a mondatokat feltétlenül a hallott irodalmi alakban mondták volna vissza.² Éppen ezért az irodalmi nyelven szerkesztett példamondatokat igyekeztek kerülni. Pop Szevér szerint a kisebbik kérdőívben mintegy száz, a nagyobbikban pedig mintegy háromszázötven ilyen példamondat található.³ Ezek is lehetőleg rövidek és nem is annyira mondattani sajátosságokra, hanem inkább az igealakokra és egyes kiveszőfélben lévő szavakra vonatkoznak. A mondattani sajátosságok megállapítása céljából igyekeznie kellett mindkét gyűjtőnek minél több szöveget lejegyezni. Ebből a szempontból elsősorban Petrovici gyűjtése fontos, mivel nyolc-tíz napig tartózkodott egy-egy helységben, így szövegjegyzésre, a fontosabb mondattani sajátosságok megfigyelésére is jutott ideje. A rumén népnyelv mondattani sajátosságait ezeknek a szövegeknek az alapján álla-

¹ Pop Szevér, *Din atlasul lingvistic al României*. Dacoromania VII, 55.

² Pușcariu Szextil, *Pe marginea cărților*. Dacoromania VI, 509—12.

³ Pop Szevér, i. m. 193.

pítyák majd meg. Ennek a módszernek viszont az a gyengéje, hogy megnehezíti a mondattani jelenségek térképezését. A szerkesztőnek ugyanis mindenik helységből más-más példamondatot kell térképére írnia, s ezáltal a térkép nem lesz olyan könnyen áttekinthető.

A gyűjtők kérdezési módja. A kérdőív összeállításával kapcsolatos munkálatoknak ki kell terjedniük a kérdezés módjának pontos megállapítására is. A nyelvmester felelete ugyanis jórészt attól függ, hogyan tesszük fel a kérdést. Különösen ügyelni kell erre abban az esetben, ha több gyűjtő dolgozik ugyanazzal a kérdőívvel. Ha nem állapítják meg előre a kérdezési módot is, nagyon valószínű, hogy a kérdést mindenik gyűjtő másképp fogja feltenni, s ennek következtében könnyen megtörténhetik, hogy ugyanarra a kérdésre eltérő feleletet nyerne. Különösen megtörténhetik ez akkor, ha elvont fogalmakról van szó. A kérdezési módot ajánlatos a kérdés mellé írni, hogy mindig a gyűjtő szeme előtt legyen. Ezáltal munkáját is megkönnyítjük. Nem kell gondolkodnia azon, hogy is tegye fel a kérdést. Nem felesleges ez még akkor sem, ha csak egy gyűjtő végzi a gyűjtést. A végleges kérdezési módot természetesen csak többszöri próbagyűjtés alapján állapíthatjuk meg. A rumén gyűjtők kérdezési módjukat ilyen szempontok szerint állapították meg. Előbb mindenik gyűjtő kipróbálta a maga kérdezési módját, kísérletezett, javítgatta, majd kölcsönösen megbeszéltek. Ha az ALR. I. és ALR. II. térképein között kérdezési módot összevetjük, a hasonló, rokonkérdések mellett ugyanazt a kérdezési módot találjuk megszövegezve.

A rumén gyűjtők háromféle kérdezési módot alkalmaztak: a rámutató, a rávezető (indirekt) és az egyenes (direkt) kérdezési módot. A rámutató kérdezési mód abban áll, hogy a gyűjtő rámutat a kérdéses tárgyra és megkérdi a nevét. A kérdezés természetéből adódik, hogy ezzel a kérdezési móddal csakis a gyűjtő közelében található tárgyak s az általa végrehajtható cselekvések nevét tudhatjuk meg. A legkönnyebb és legmegbízhatóbb kérdezési mód mindenestre ez. Éppen ezért a gyűjtőnek résen kell lennie és minden ilyen kérdezési módra adódó alkalmat ki kell használnia. A rumén nyelvatlasz gyűjtői ezzel a módszerrel gyűjtötték össze az emberi test látható részeinek, eszközöknek, házi berendezésnek stb. szókincsét. A rávezető (indirekt) kérdezési mód már nehezebb. Ezzel el nem érhető tárgyakkal, a gyűjtő által végre nem hajtható cselekvéseknek és elvont fogalmakkal a szókincsét gyűjthetjük össze. Abban áll, hogy a gyűjtő körülírással, esetleg magyarázó mozdulatokkal igyekszik rávezetni a nyelvmestert a kérdéses dologra. Pl. ha azt akarjuk megtudni, hogyan nevezik az eladó leányt, így tesszük fel a kérdést: „Hogyan nevezik azt a leányt, akit már férjhez lehetne adni?” A rumén nyelvatlasz gyűjtői kétféle rávezető

kérdézési módot alkalmaztak: körülíró-rámutatót és csak tisztán körülírót. Az egyik azért körülíró-rámutató, mert körülírás közben egy hasonló tárgyra való rámutatással, magyarázó mozdulattal könnyíti meg a pontos megértést. Mutatóba álljon itt a rumén nyelvatlasz egy-két ilyen körülíró-rámutató kérdése: „Hogyan nevezi azt a lisztfélét, mely az ember hajából szokott hullani?” Mikor a kérdést feltettem, jobbkezemmel összeborzoltam a hajamat, hogy jobban megértessem, micsoda lisztről van szó. Néha még azt is hozzáteszem, hogy ez a lisztféle rendszerint azoknál szokott képződni, akik nem mosakodnak rendszeresen.¹ Egy másik ilyen kérdés: „Milyenek nevezi azt a tárgyat, melyen ha végighúzza az ujját (mutattam), sérti az ujjá hegyét?”² Ha a gyűjtő semmilyen magyarázó mozdulatot nem tud közbeszúrni, akkor *tiszta körülíró kérdésről* beszélünk. Pl. „Hogyan nevezi azt az embert, akinek egyetlen szál haja sincs?” Hogy a szó többesét is megtudjam, megkérdeztem: „Ha két hajnélküli emberről van szó, hogyan mondja?” Vagy: „Mi történik az emberrel, ha reggeltől késő estig dolgozik?”³ Mivel a rámutatási lehetőségek meglehetősen korlátozottak, a rumén gyűjtők a rávezető módszert alkalmazták a leggyakrabban. Ez is teljesen megbízható adatokhoz juttat, de fáradságosabb, körülményesebb, mint a rámutatás és nagyobb gyakorlatot igényel. Ha a gyűjtőnek sem rámutatással, sem rávezetéssel nem sikerül megtudnia a kívánt népnyelvi adatot, kénytelen az *egyenes (direkt) kérdézési módot* alkalmazni. Ez abban áll, hogy kimondja nyelvmestere előtt az illető szót és megkérdi, hogy ismeri-e a kifejezést, s ha igen, mit jelent. Ugyanígy tanulmányozták egyesek a mondattani sajátságokat is. A rumén gyűjtők ezzel a módszerrel a legtöbb esetben ritkábban előforduló, kiveszőfélben lévő kifejezések sorsát, vagy azonos jelentésű szavak elterjedését nyomozták.⁴ Gyűjtés közben azonban még ilyen természetű alkalmazása sem bizonyult egészen megbízhatónak. A nyelvmester ugyanis a leggyakrabban ismertnek nyilvánította az illető szót. Érthető tehát, hogy csak ritkán alkalmazták.

Jelrendszer. A kérdőív után össze kell állítani azt a jelrendszert is, melynek segítségével a gyűjtő a feleletet lejegyzi. A jó jelrendszernek két feltételnek kell eleget tennie: lehetőleg teljesnek és ugyanakkor egyszerűnek is kell lennie. Teljesnek kell lennie, hogy segítségével a népnyelv minden fontosabb sajátságát lejegyezhessek. Ugyanakkor ügyelnünk kell arra is, hogy a hűség, teljesség elvét nehogy túlzásba vigyük s bonyo-

¹ ALR. I—1, 11. számú térkép: *mătreasă-hajkorpa*.

² ALR. II—1, 30. 2180. számú kérdés: *aspru-durva*.

³ ALR. I—1, 12. számú térképe: *chel-kopasz*; ALR. II—1, 48. 96. számú térképe: *obosesc-eljárások*.

⁴ ALR. I—1, 11.

lult jelrendszert állítsunk össze. A bonyolult jelrendszer a gyűjtő munkáját s a gyűjtött anyag felhasználását, tanulmányozását egyaránt megnehezíti, nem is beszélve a nem nyelvész érdeklődőkről, akiknek számára egy bonyolult jelzésű nyelvtérkép, vagy más természetű népnyelvi tanulmány teljesen hozzáférhetetlen. A rumén gyűjtők használta első próbajelrendszert Pop Szevér és Petrovici Emil, tehát a két gyűjtő állította össze a többi román nép nyelvatlaszának jelrendszere alapján. Az első próbagyűjtés után a jelrendszer kérdését a Rumén Nyelv Múzeumának heti összejövetelein is megtárgyalták. A kolozsvári rumén nyelvészek többsége nem helyeselte a nemzetközi jelrendszer átvételét. Azzal érveltek, hogy a rumén nyelvnek van két olyan hangja (*ű* és *đ*), melyet a nemzetközi jelrendszer segítségével nem lehet jelölni. Ugyanakkor arra is gondoltak, hogy a nyelvatlaszt nemcsak nyelvészek számára készítik. Érdekelni fogja a történészeket, a néprajzzal foglalkozókat és a nagyközönséget is. Ezért Giuglea György egyetemi tanár azt javasolta, hogy a rumén jelölési rendszert és a rumén helyesírást vegyék alapul. A helyesírás használta jelek természetesen kiegészítésre szorulnak. A hiányzó jeleket átvehetik a nemzetközi jelrendszerből. A Múzeum tagjai elfogadták Giuglea javaslatát, s az új jelrendszert a gyűjtők már ebben a szellemben állították össze.¹ Ez a jelrendszer Popnál kilencvenöt hangjelből, huszonhat diakritikus jelből s ötvennyolc rövidítésből és más jelből áll. Petrovici jelrendszere valamivel gazdagabb: kilencvenöt hangjelből, ötven diakritikus jelből s ötvennégy rövidítésből és más jelből áll. Pop tehát összesen százhetvennégy, Petrovici pedig százkilencvenkilenc jelet használt.²

A jeleletek jegyzési módja. Jegyzés közben a rumén gyűjtők az ú. n. *impresszionista jegyzési mód* elvét követték. Erről a jegyzési módról tudnunk kell, hogy a nyelvi adatokat a pillanatnyi hangbenyomás alapján jegyzi le, s az egyszer lejegyzett adaton többé nem változtat. Az impresszionista gyűjtő tehát nem akad fenn azon, ha pl. ugyanazt a szót ugyanabban a helységben esetleg más kiejtéssel is hallja ejteni. Mindkét adatot egyformán értékesnek tartja és közli is. Ellenlábasa az ú. n. *normalizáló jelzési mód*. Ennek hívei minden téren törvényszerűséget igyekeznek megállapítani s éppen ezért valamely jelenségnek ritkábban észlelt változatát elejtik az általánosabbal szemben.³

A gyűjtési pontok kiválasztása meglehetősen kényes kérdés; nagy körültekintést és megfontolást igényel. Mindenekelőtt azt kell eldönteni, hogy a nyelvterület minden egyes pontját,

¹ ALR. I—1, 3—4.

² Ezeket I. az ALR. I. és ALR. II. első kötetében közölt táblázaton.

³ Vö. ALR. I—1, 10.

minden egyes helység nyelvét tanulmányozzák-e, vagy pedig csak bizonyos pontokat. A nyelvatlasznak lehetőleg a jelenlegi nyelvállapotot kell feltüntetnie. A nyelv azonban, ha nem is máról-holnapra, de állandóan változik. A nyelvatlasz szerkesztőinek ennél fogva két lehetőség közt kell választaniuk: vagy minden egyes pontot tanulmányoznak, s ebben az esetben, mivel csak a gyűjtés maga egy-két évtizedet vesz igénybe, számolniuk kell azzal, hogy közben a nyelv változik, tehát a nyelvatlasz megjelenésekor már nem a jelenlegi nyelvállapotot tükrözi, vagy pedig csak bizonyos pontokat tanulmányoznak, s ebben az esetben a térképeken feltüntetett nyelvállapot megfelel a nyelv akkori állapotának.¹ Pop Szevér szerint ugyanakkor arra is gondolnunk kell, hogy olyan nagy nyelvterületet, mint a rumén, egy térképen feltüntetni csakis úgy lehet, ha a nyelvterületnek csak bizonyos pontjait vesszük bele rajzunkba. Ellenkező esetben a helységeket jelölő pontok vagy egymást érnék, nem is beszélve a pontok mellé írt nyelvi adatokról, vagy pedig a térképet kellene tetemesen megnagyítani, ami viszont az áttekinthetőségét nehezítené meg. (I. h.). Ha az áttekinthetőség nem lenne olyan fontos, esetleg úgy is eljárhatnánk, hogy a nyelvterületet több részre osztanók, s mindenik részről külön térképet készítenénk (Így járt el pl. Weigand.). A feldarabolás azonban még jobban megnehezítené az áttekinthetést. E körülmények kényszerítő hatása alatt a rumén nyelvészek is a mellett döntöttek, hogy csak bizonyos pontokat tanulmányoznak. Az ország területét Gilliéron módszere szerint harminckilenc körzetre osztották. Mindenik körzetben felvettek tizenöt-harminc pontot. Gilliéron azonban nem vette figyelembe a népnyelv tagoltságát s mindenik körzetben ugyanannyi pontot vett fel. Ezzel szemben a rumén nyelvészek a tagoltabb népnyelvi viszonyokkal rendelkező körzetekben több pontot vettek fel, mint az egységesebb nyelvjáróterületeken. A körzetenként felvett tizenöt-harminc pont közül azonban csak hatot-tizenegyet tanulmányoztak. A többi pont népnyelvét később tanulmányozzák. Pușcariu elgondolása szerint ugyanis a nyelvatlasz-munkálatoknak állandóan folyniuk kell (I. h.). Most tanulmányozták körzetenként ezt a hat, illetőleg tizenegy pontot. Közben a nyelvtudomány fejlődik, új szempontok merülnek fel, a nyelv is változik esetleg. A többi pont tanulmányozásakor már ezeket az új szempontokat is figyelembe vehetik. Így a tanulmányozott pontok hálózata mind sűrűbb lesz. Ugyanakkor az így bővülő nyelvatlasz a nyelv életét, változásait is feltüntetné, érzékeltetné.

Milyen szempontok alapján választották ki Pușcariuék a körzetenként felvett tizenöt-harminc helység közül a tanulmányozandó hat-tizenegy pontot? Ezt a kérdést is a nyelv-

¹ Pușcariu Szextil, Dacoromania VI, 516. és Pop Szevér, ALRM. I—i, 10.

atlasz két később megjelenő bevezető kötetében fejtik majd ki bővebben. Eredetileg úgy tervezték, hogy városokat és falvakat egyaránt tanulmányozni fognak, ellentétben Gilliéronnal, aki a városok nyelvének tanulmányozását teljesen figyelmen kívül hagyta.¹ A városok nyelvének tanulmányozását Pop is felveti *Buts et méthodes des enquêtes dialectales* című művében (203—6.). Óvatosan kezeli a kérdést. Hangsúlyozza, hogy ebben a kérdésben nagyon nehéz határozott álláspontra helyezkedni. Előbb kísérleti gyűjtést kellene végezni. Mindenesetre úgy gondolja, hogy a régi fejedelmi városok, kereskedelmi, gazdasági és művelődési gócpontok nyelvének tanulmányozása érdekes és fontos volna, mert hatásukat nyelvi szempontból is fel lehetne mérni. Később az atlasz-munkálatokra vonatkozó elgondolásuk ebből a szempontból is változott. A tanulmányozott helységek közt az atlasz tanúsága szerint nagy várost, kivéve Bukarestnek Militari nevű külvárosát, egyet sem találunk. Kisebb városok, mezővárosok viszont már elég gyakran szerepelnek. Így a Pop Szevértől 1933-ig tanulmányozott százhatvan-négy helység közt nyolc város és tizenhét járási székhely is van.² A városokban is elsősorban a külvárosok nyelvének tanulmányozására fektették a fősúlyt. A városok háttérbeszorítását azzal magyarázzák, hogy az ország lakosságának mintegy 80%-a falusi gazdálkodó, állattenyésztő elem, tehát a tanulmányozott pontokat is elsősorban a falvak sorából kell kiválasztani. Mivel a középosztály nyelvét sem akarták teljesen elhanyagolni, Pop három rumén íróat is kikérdezett: a havasalföldi származású Brătescu-Voinești Jánost, a moldvai Sadoveanu Mihályt és az erdélyi származású Agăr-biceanu Jánost.³ A falvak kiválasztását a gyűjtőre bízták. Alapelvük az volt, hogy Popnak harminc-harmincöt, Petrovicinak pedig kilencven km távolságra kell megállania. Ilyen számítással Popra mintegy háromszázötven, Petrovicira pedig száztizenöt helység esett.⁴ Hogy ponthálózatukat szemléltetőbbé tegye, Pop összehasonlítja a többi nyelvátlasz ponthálózatával. Ebből az összevetésből látszólag kitűnik, hogy a rumén nyelvátlasz ponthálózata nem is olyan ritka. Gilliéron nyelvátlaszán minden nyolcszázharminc km² területre, Griera katalán nyelvátlaszán hatszáz km²-re, Jaberg—Jud olasz-svájci nyelvátlaszán minden hétszázhatvanöt km²-re, Bartoli olasz nyelvátlaszán pedig minden háromszáztíz km²-re, a rumén nyelvátlaszon viszont minden hatszázharmincnégy km² területre esik egy tanulmányozott pont. A lakosság számához viszonyítva, Gilliéronnál 64,000 lélekre, Jaberg—Judnál 98,000 lélekre,

¹ Pușcariu Szextil, Dacoromania VI, 513.

² Pop Szevér, *Din atlasul lingvistic al României*. Dacoromania VII, 57.

³ ALR. I—J, 10.

⁴ Pop Szevér Dacoromania VII, 59.

Bartolinál 40,000-re, a rumén nyelvátlasz esetében pedig minden 38,000 lélekre esik egy tanulmányozott pont. Ebből a szempontból tehát a rumén nyelvátlasz az első helyen állott volna (I. h.). Később azonban Pop háromszázötven falvát háromszázegyre, Petrovici helységeinek számát pedig száztizenötől nyolcvanötöre csökkentették. A tanulmányozandó pontok számának csökkenésével párhuzamosan növekedett a pontok közötti távolság is. Pușcariu még az ALR. I. első kötetének bevezetésében is (10.1.) harminc-harmincöt km-es távolságról beszél Pop hálózatának ismertetése alkalmával, jöllehet a valóságban a távolság nagyobb volt. Pop már őszintébb. Az ALRM. első kötetéhez írt bevezető füzetében (11.1.) harminc-ötven km-es távolságot említ. Ezt ő nem tartotta soknak, mivel szerinte ez az országúton mért harminc-ötven km a valóságban nem is olyan sok. Az ország nagy része hegyes, dombos, az országút kanyarog, nagy kitérőket tesz még sík vidéken is, s a lakosság éppen ezért inkább a rövidebb hegyi ösvényeken, mezei utakon stb. közlekedik. Ennek a szempontnak a figyelembevételével ez a távolság a valóságban gyakran feleannyinak felel meg. Ugyanakkor más helyen hivatkozik arra is,¹ hogy tapasztalatuk szerint a fiatal emberek tizenöt-húsz km-nél nagyobb távolságról is hoznak feleséget, az országos vásárokat a várostól harminc-negyven km-re fekvő falvak lakói is látogatják, az esperességek, járásbíróságok, törvényszékek, közigazgatási központok hatósugara szintén eléri ezt a távolságot. E távolságon belül tehát a nyelvi újítások, eltérések kiegyenlítődnek. Az említett harminc-ötven, illetőleg kilencven-száz km-es távolságon belül a gyűjtési pont kiválasztását a gyűjtőkre bízták. Arra kellett törekedniük elsősorban, hogy lehetőleg régi falut válasszanak. Afalu multjának megismerése céljából természetesen nem a lakosság ajkán élő szájhagyományhoz fordultak, hanem a papokhoz, tanítókhöz vagy esetleg valamelyik helyi hatósághoz. A mult század folyamán keletkezett telepese falvakat általában figyelmen kívül hagyták. Ilyen falvak nyelvét csakis abban az esetben tanulmányozták, ha a környéken nem találtak régibb települést (pl. Dobrudzsa, a havaselvi alföld egyes pontjain). Ha valamely falu több részből állott, akkor mindig a legrégebb *cătun*-t (falurészt) kellett választaniuk.² Figyelembe vették a lakosság összetételét is. Lehetőleg tiszta rumén lakosságú helységet kellett választaniuk. Ha csak vegyeslakosságút választhattak, a ruménségnek kellett többségben lennie.³ A helység nem lehet nagyon kicsi sem. A legalkalmasabbaknak az ötszáz-hatszáz lakost számláló falvakat találták. Ha a

¹ ALRM. I—J, 11—12.

² Ez elsősorban Pop Szévérrre vonatkozott. Petrovici-nak lehetőleg mindeniket tanulmányoznia kellett.

³ Ez a kikötés természetesen nem vonatkozik a nemzetiségi lakosságú pontokra.

faluban gyártelep vagy más munkalehetőség volt, figyelmen kívül hagyták, nem tanulmányozták, mivel ilyen helyeken rendszerint különböző vidékekről jött emberek élnek együtt.¹

A nyelvmester kiválasztása. A nyelvmester kiválasztását mindkét gyűjtő nagy körültekintéssel végezte. Ez érthető is, hisz az összegyűjtött anyag tudományos értéke, megbízhatósága főleg kettőn múlik: a gyűjtőn és a nyelvmesteren. Különösen Pop Szevérnek kellett ügyelnie, mivel ő helységenként csak egy nyelvmesterrel dolgozhatott. Így gyűjtése tulajdonképpen háromszázegy egyén nyelvét tükrözi. Ügyelnie kellett tehát, hogy lehetőleg olyan nyelvmestert válasszon, akinek egyéni nyelve a legtökéletesebben tükrözi az egész falu népnyelvét. Ilyen nyelvmestert találni bizony nehéz, néha egyenesen lehetetlen.² A nyelvmester kiválasztásakor elsősorban arra kellett ügyelniük, hogy az illető tősgyökeres lakosa legyen a helységnek, tehát olyan egyén, akinek szülei és nagyszülei is ott születtek és éltek. Kiterjedt figyelmük arra is, hogy állandóan a falujában élt-e, vagy pedig hosszabb ideig tartózkodott idegenben is. Gyakran előfordul ugyanis, hogy a szegényebb falusi fiatalember vagy leány bemegy a városba szolgálni. Igaz ugyan, hogy néhány év múlva visszatér, de a város nyelve ilyen rövid idő alatt is nyomot hagy beszédmódjában. A nyelvmester életkorát sem felesleges megkérdezni, figyelembe venni. A rumén gyűjtők negyven—hatvan éves nyelvmesterrel dolgoztak a legszívesebben. Megfigyelték ugyanis, hogy az Ó-királyságban katonáskodó erdélyi rumén fiatalemberek igyekeznek szebben, finomabban beszélni, mint a többiek. Éppen ezért a világháború után Romániához csatolt területeken lehetőleg olyan nyelvmestert választottak, aki még a magyar, osztrák vagy orosz hadseregben katonáskodott. Nem szívesen dolgoztak hatvan évnél öregebb nyelvmesterrel sem. A legtöbb öregember ugyanis beteges, s éppen ezért kissé ideges, hamar kifárad, fogsora hiányos, tehát nem lehet vele olyan nyugodtan dolgozni, mint egy negyven-hatvan évessel. A Pop Szevértől

¹ Pop Szevér, Dacoromania VII, 58.

² Érdekes esetet említ erre vonatkozólag Pușcariu Szextil idézett könyvismertetésében (*Pe marginea cărtilor*. Dacoromania VI, 514). Pop Szevér az egyik helységbe érkezve, csodálkozva tapasztalta, hogy az ajakhangokat (*p, b, m*) az öregek, a nők és a gyermekek jésítve ejtik (*ty, gy, ny*), a férfiak, az iskolásgyermekek és a fiatalság viszont jésülés nélkül. Mindjárt arra gondolt, hogy most már melyik csoportból válassza nyelvmesterét: a régibb ejtést őrző asszonyok és öregek csoportjából-e, vagy pedig a köznyelvi kiejtéshez igazodó férfiak és fiatalság köréből. Mivel előzőleg abban állapodtak meg, hogy csak egy nyelvmesterrel dolgozhat, a kérdést felvetette a Rumén Nyelv Múzeumának legközelebbi gyűlésén. Parázs vita keletkezett, de a kolozsvári nyelvészek sem tudták eldönteni, hogy melyik nyelvéllapot a fontosabb. Petrovici dolga ebből a szempontból sokkal könnyebb volt, mivel neki több nyelvmesterrel kellett dolgoznia.

1933-ig kikérdezett százhatvannégy személy életkor szempontjából a következőkép oszlik meg :

20—29 éves	3	40—49 éves	63	60—69 éves	19
30—39 „	20	50—59 „	54	70—75 „	5

Ugyanakkor az olasz nyelvatlasz gyűjtőjének, Pellis Hugónak nyelvmesterei közt szerepel kilenc húsz évesnél fiatalabb és négy nyolcvan évesnél idősebb nyelvmester is.¹ A gyűjtő figyelmének ki kell terjednie nyelvmestere családi körülményeire is. Az olyan férfi, aki más faluból hozott feleséget, vagy az a nő, aki más faluból való, nem egészen alkalmas erre a célra. Rendszerint még azt is megkérdezték, van-e a családban középiskolát végzett egyén vagy középiskolai tanuló. Igaz ugyan, hogy a diák csak a vakációt tölti otthon, de ez a pár hónap is elég arra, hogy beszédmódja nyomot hagyjon a család nyelvében. Ellentétben a többi román nép nyelvatlaszának gyűjtőivel, a rumén kutatók szívesen dolgoztak analfabéta nyelvmesterekkel. Őseik nyelvét ugyanis ezek beszélik a legérintetlenebbül. A Pop Szevértől 1933-ig kikérdezett százhatvannégy személy közül nyolcvanegy volt olyan, aki három-hat elemít végzett, huszonkilenc olyan, aki nevét alig tudta leírni és ötvennégy analfabéta. Ezzel szemben Pellis Hugó nyelvmesterei közül tíz néhány középiskolai osztályt is végzett, háromszázhat iskolázott és negyvennyolc volt az analfabéta.² A legtöbb esetben férfi nyelvmesterrel dolgoztak. Pop Szevér elismeri ugyan (i. h.), hogy a nők talán alkalmasabbak lennének erre a célra, mint a férfiak, mivel sokkal konzervatívabbak. A férfi gyakrabban elhagyja faluját (katonáskodás, fuvarozás, vásár, munka stb.), mint a nő, s ezért jobban ki van téve idegen nyelvjárások hatásának. A nőt azonban nagyon leköti a házimunka. Nyáron a háztartással és a mezei munkával egyaránt el van foglalva. Télen otthon tartózkodik ugyan, de a szövés-fonás akkor is leköti.³ A férfi viszont, ha nincs sürgős dolga, szívesen áll a gyűjtő rendelkezésére. Ez az oka annak, hogy Pop 1930—33 közt kikérdezett százhatvannégy nyelvmestere közül mindössze huszonnyolc a nő. Petrovicinak, aki a női foglalkozások szókincsét is tanulmányozta, természetesen minden helységben dolgoznia kellett női nyelvmesterrel is.

Technikai eszközök a gyűjtők szolgálatában. A gyűjtés megkönnyítése, illetőleg a gyűjtött népnyelvi anyag megbízhatóságának ellenőrzése s a népnyelvvel lépten-nyomon érintkező, gyakran összefonódó néprajzi adatok összegyűjtése céljából a legtöbb nyelvatlasz-szerkesztő bizonyos technikai eszközöket : fényképezőgépet, fonográfot, mesterséges szájpadrást bocsá-

¹ Pop Szevér, Dacoromania VII, 57.

² Pop Szevér, Dacoromania VII, 56—57.

³ Pop Szevér, Dacoromania VII, 58.

tott a gyűjtő rendelkezésére. A technikai eszközök fontosságát Pușcariu is többször hangsúlyozta.¹ Már 1929—30 körül úgy tervezte, hogy a rumén nyelvatlasz gyűjtői a fényképezőgépet és a fonográfot egyaránt igénybeveszik. A fonográffal beszédrészleteket fognak megörökíteni, a fényképezőgéppel pedig az egyes eszközöket s a népi munka fontosabb mozzanatait. Mindkettő nagyon fontos. A lemezre vett beszéd segítségével a nehezebben lejegyezhető népnyelvi sajátságokat, a fényképekkel pedig a szó és tárgy kapcsolatát világítják meg alaposabban. Pușcariu ugyanakkor a filmezést is a népnyelvkutatás szolgálatába akarta állítani. Segítségével a népi munka menetét akarta megörökíteni. Tervéből azonban az anyagi fedezet hiánya miatt csak keveset valósíthatott meg. Meg kellett elégednie a fényképezéssel.² A készített felvételeket közölni is fogják. A technikai eszközökkel kapcsolatban kell megemlékeznünk a gyűjtő kérdéseinek szemléltetésére szolgáló ábrákról, színes képekről és fényképekről is. Ezeknek felhasználását Bartoli nyomán Pușcariu is tervbe vette.³ Vannak ugyanis dolgok, amiket csakis képek segítségével tudhatunk meg. Ha pl. ezt a mondatot akarom hallani: *Két fehér ló fut* — egy kép segítségével könnyen elérhetem célomat. Ez a módszer feleslegessé tenné az irodalmi nyelven szerkesztett példamondatok használatát. Később azonban a képek alkalmazásáról is lemondtak. A tapasztalat ugyanis bebizonyította, hogy egyáltalán nem könnyítik meg a gyűjtő munkáját. A falusi ember nincs hozzászokva a képekhez, rajzokhoz, s könnyen összetéveszti a képen ábrázolt dolgot egy hozzá hasonlóval. A körülírás fáradságosabb ugyan, de megbízhatóbb adatokhoz juttat bennünket.

4.

A szinte nyolc év alatt gyűjtött népnyelvi anyagot újabb nyolc év alatt dolgozzák fel és adják ki. Ezt a nehéz feladatot is a két gyűjtőre bízta. Pușcariu szerint ez a rumén nyelvatlasz egyik legérdekesebb újítása a többi nyelvatlással szemben.⁴ A feldolgozás nehéz, aprólékos munkáját azonban csak ketten nem győznék. Segítőtársakra is szükségük van. Az atlasz eddig megjelent köteteinek előszava szerint tizenegy fiatal munkaerő dolgozott állandóan a két gyűjtő mellett. Pușcariu tanítványai közül kikerült tehetségesebb fiatal tanárok és egyetemi hallgatók a munkatársak. Az anyagot tíz kötetben akarják közölni. Az első hat kötetet Pop Szévér, az utána következő négyet pedig Petrovici Emil szerkeszti. A szerkesztés egyöntetűségét,

¹ Pușcariu Szextil, Dacoromania VI, 514—15.

² ALR. I—1, 7.

³ Pușcariu Szextil, Dacoromania IV., 1328—29.

⁴ ALR. I—1, 13.

egységét Pușcariu irányítása biztosítja. Az egész anyag térképes közlése nagyon sokba kerülne, hisz csak maga Pop 672,800 feleletet gyűjtött. Ezért úgy döntöttek, hogy az anyagnak csak egy részét térképezik. Pop hétszázötven kérdés feleletanyagát, Petrovici pedig mintegy ezerhétszázötvenét. A két szerkesztő tehát kétezeröttszáz nyelvtérképet készít és ad ki. Pop hétszázötven térképe öt kötetben, a Petrovicié pedig négy kötetben jelenik meg. A térképezetlen anyagot Pop az utolsó hatodik kötetben, Petrovici viszont a térképezett anyaggal párhuzamosan közli a térképek szélén MN (material necartografit — térképezetlen anyag) cím alatt. A térképezetlen anyag jórészt mindketten irodalmi ejtéssel és helyesírással közlik, hogy a kiadás költségeit csökkentsék. Hogy melyik kérdés feleletanyaga kerül térképre és melyik nem, az az anyag jelentőségétől, nyelvészeti értékétől függ. Elsősorban a legáltalánosabban használt, legtöbb alak- és jelentésváltozattal rendelkező szók jönnek számításba.¹ A tíz népnyelvi anyagot tartalmazó köteten kívül még két bevezető kötet is megjelenik. Ezekben a két gyűjtő, illetőleg szerkesztő a gyűjtésre, az anyag feldolgozására és kiadására vonatkozó kérdéseket ismerteti. Valószínűleg itt közlik a nyelvmesterek adatait is. A nagy atlasszal párhuzamosan adják ki az ú. n. kis atlaszt (*Micul Atlas Lingvistic Român I. és II.*). Ez mintegy kiegészítője a nagy atlasznak. Kötetenként kétszáz—kétszázötven színes térképet tartalmaz. Célja elsősorban a szemléltetés. A nagy atlaszban ugyanis csak alapos tanulmány útján állapíthatjuk meg a fontosabb nyelvi jelenségek földrajzi kiterjedését. Ha valaki ilyesmire kíváncsi, minden egyes adatot meg kell vizsgálnia s csak azután foghat hozzá a jelenség elterjedésének körvonalazásához. A kis atlaszban a fontosabb jelenségek földrajzi elterjedését készen kapja az érdeklődő. A román nyelvatlásznak ez is egyik érdekes újítása. Mindenik kötethez mellékelnek néhány üres térképet is. Ha valaki valamelyik térképezetlen kérdés népnyelvi adatait akarja tanulmányozni, az adatokat egyszerűen rávezeti a térképek valamelyikére. A nagy atlasz függelékében közlik a gyűjtők által készített fényképfelvételeket is. Gilliéron módszerétől eltérőleg az anyagot nem betűrendben, hanem fogalomkörök szerint csoportosítják. Ebből a szempontból tehát Jaberg—Jud módszerét követik. A szavak, nyelvi adatok megkeresését egy betűrendes szójegyzék könnyíti meg. Ebben megtalálja az érdeklődő a többi román nyelvatlász megfelelő vonatkozásaira való utalást is.² Az alábbiakban az eddig megjelent, illetőleg hozzánk is eljutott köteteket ismertetem.³

a) *Atlasul Lingvistic Român. Publicat... de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu.*

¹ I. m. 12.

² I. m. 13.

³ A kiadás menetéről, állapotáról azóta semmit sem tudok.

Partea I. (ALR. I.). Vol. I. : Părțile corpului omenesc și boalele lui. De Sever Pop. Cluj, 1938. 1°. — Az emberi testre és ennek betegségeire vonatkozó kifejezéseket tartalmazza. Mindjárt a bevezetés után a trianoni Romániának 1 : 162,000-es térképe következik. Célja a tájékozódás és a nyelvi adatok elhelyezésének, rögzítésének megkönnyítése. Ezt követi a tanulmányozott pontokat feltüntető két térkép. Az egyik a helységek hivatalos nevét, a másik pedig népies nevét tartalmazza. E három tájékoztató térképet kiegészíti egy áttetsző papírra rajzolt térkép s egy a jelrendszert feltüntető táblázat. Az áttetsző papírra rajzolt térkép a tanulmányozott helységek nevét tartalmazza. Ha rátesszük bármelyik nyelvi adatokat tartalmazó térképre, meg tudjuk állapítani, hogy melyik honnan való. Ezek után következik száznegyvennyolc szótérkép. A bevezetés után közölt tartalomjegyzékből megállapítható, hogy a száznegyvennyolc kifejezés közül százöt az emberi test részeire, negyvenhárom pedig a betegségekre vonatkozik. Az emberi test részeire vonatkozó százöt kifejezés közül ötvenhét főnév, tizenkettő melléknév, harminchat pedig ige. A betegségekre vonatkozó negyvenhárom kifejezés közt van huszonnégy főnév, öt melléknév és tizennégy ige és indulatszó. A térkép felső bal sarkában a térképezett kifejezés, népnyelvi adat rumén alakját, utána pedig kisebb betűvel a szó francia jelentését találjuk. Alatta szögletes zárójelben a címszó kérdőívi száma látható. A címszótól balra három ujjnyi széles lapszél húzódik. Ez a térképre vonatkozó magyarázatokat tartalmazza. I. alatt a kérdést, a kérdezés módját ; II. alatt a nyelvmester magatartására, felelési módjára és a feleletre vonatkozó esetleges magyarázatokat közlik ; III. alatt pedig azokra a térképekre utal a szerző, melyet összehasonlíthatunk a tanulmányozott térképpel. A térképen 1—990-ig terjedő számokat találunk. Ha a számokat megfigyeljük, rájövünk, hogy a legtöbb esetben ugrásszerűen következnek egymás után. Ennek az a magyarázata, hogy a hálózatba felvett 990 pont közül Pop csak háromszázegyvet tanulmányozott, s térképére természetesen csak ezeket rajzolta rá. Mindenik szám mellett ott találjuk fonetikus írással a címszónak az illető ponton lejegyzett alakját. A térkép felső jobb sarkában két magyar és két rutén helység számát és a megfelelő magyar és rutén népnyelvi adatokat közlik. Az egyik magyar falu az udvarhelymegyei Homoródalmás (159-es pont), a másik pedig Parajd (230-as pont). A térképek alsó bal sarkában két isztriai rumén falu számát s az ott lejegyzett feleleteket, jobb alsó sarkában Dobrudzsa déli részén két egymásra fektetett téglalaphban az arumén és megleni rumén telepeken lejegyzett adatokat találjuk. A térkép alján, középtájt a kikérdezett három rumén író feleletét közli a szerkesztő.

b) *Micul Atlas Lingvistic Român. Publicat... de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil P u s -*

cariu. Partea I. (ALRM. I.). Vol. I. : Părțile corpului omenesc și boalele lui. De Sever Pop. Cluj, 1938. Muzeul Limbii Române. 8°. — Egy bevezető füzetből és kétszáznyolc színes térképből áll. A bevezető füzetben a szerkesztő ismerteti röviden a kötetet. A nyelvi jelenségek szemléltetése céljából adják ki a nagy atlással párhuzamosan. Néhány színes térképet már a francia- és németnyelvű tájékoztatóban is közöltek. Ezeket még összefüggő színfoltokkal színezték. Később azonban rájöttek, hogy ez az ábrázolási mód nem egészen megfelelő. Előfordult ugyanis több olyan eset, hogy a jelenségek határvonalai keresztezték egymást. Meggondolkozott a szerkesztőt az is, hol vonja meg két nyelvi jelenség határát, a tanulmányozott helység szélén-e, ahol még észlelte az illető jelenséget, vagy pedig a két helység között. Egyik eljárás sem lett volna egészen pontos, mivel a két tanulmányozott helységet legalább harminc—ötven km távolság választja el egymástól, s a kérdéses jelenség túl is lépheti mindkét irányban a két falu közti közepes távolságot. Éppen ezért elhatározta, hogy színes körökkel szemlélteti a jelenségek földrajzi elterjedését.¹ Mindenik nyelvi alaknak megvan a maga színes köröcskéje, s ahol azt az alakot észlelte, a megfelelő köröcskével jelölte. Ha valamelyik helységben két jelenség találkozását, keveredését észlelték, félig ilyen, félig olyan színes köröcskével jelölte. Anyaga nem teljes egészében új. Százkilenc térkép olyan szót tartalmaz, melyet az ALR. I. első kötetében is megtalálunk. Hatvan térkép térképezetlen anyagot ábrázol. Az ezután következő harminckilenc térkép nem tartalmaz új anyagot. Több esetben megtörtént ugyanis az, hogy egy szóról más-más szempontból két, esetleg három térképet is készítettek. Ilyen pl. a *visez* (álmodom) szó. Az egyik térkép a *v* hang ejtését, a másik az *e* hangét, a harmadik pedig a *z* hangét tünteti fel. Ugyanakkor előfordul olyan térkép is, melyre két-három jelenséget is rárajzolt. Ilyen többek között a 62. számú térkép. Ez egyrészt a szókezdő *i* ejtését tünteti fel az *inimă* (szív) szóban, másrészt az *inimă* és *inemă* szóalak elterjedését. A kötet térképeinek száma így eléri a kétszázhuszat.² A térképek kicsi kiterjedése az ábrázolási lehetőségeket természetesen korlátozta. Ha bonyolultabb nyelvi jelenséget akart vázolni a szerkesztő, ki kellett válogatnia a jellegzetesebb, fontosabb adatokat s csak azokat rajzolta térképére. Maga a szerkesztő is elismeri, hogy ez kissé önkényes eljárás, de nem volt mit tennie. Még így is több térkép összeállításáról le kellett mondania, mivel a színek számát nem akarta növelni.³ A bevezető füzetrel kapcsolatban még mindössze annyit óhajtok megjegyezni, hogy a szerkesztő felsorolja benne a tanulmányozott háromszázegy helységet is.

¹ ALRM. I—1, 13—14.

² I. m. 4—5.

³ I. m. 3—4.

A bevezető füzet után következnek a különálló lapokra rajzolt térképek : egy áttetsző papírra nyomtatott és az ország tartományait feltüntető térkép, melynek segítségével legalább nagyjában lokalizálni lehet az adatokat, egy a tanulmányozott pontok sorszámát s a tartományokat feltüntető színes térkép, végül pedig a nyelvi jelenségeket tartalmazó kétszáznyolc színes térkép. Ez utóbbiak beosztása nagyjában egyezik a nagy atlasz térképeinek beosztásával. A felső jobb sarokban van a térkép száma és címe. A címtől jobbra egy körbe vagy négy-szögbe írt szám is található. A négyszögbe írt szám az ALR. I. megfelelő térképének számát, a körbe írt szám viszont azt a számot jelenti, mely alatt majd a térképezetlen anyagot tartalmazó kötetben a térkép anyagát megtaláljuk. A címszó alatt []-ben a kérdőívi szám van. A térkép felső bal sarkában a jelenségek földrajzi kiterjedésének jelölésére használt színes köröket közlik. A szerkesztő általában a négy alapszint használta. A térképek alsó bal sarkában az isztriai, alsó jobb sarkában pedig az arumén és megleni rumén adatokat találjuk. A három rumén írótól gyűjtött anyagot ezekre a színes térképekre természetesen nem vezették rá.

c) *Atlasul Lingvistic Român. Publicat... de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea II. (ALR. II.). Vol. I. : A) Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți); B) Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători; C) Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, scule. De Emil Petrovici. Sibiu, Muzeul Limbii Române. — Leipzig, Otto Harrassovitz. 1940. 1°.* A kötet kiállítása és beosztása megegyezik az ALR. I. első kötetének kiállításával és beosztásával. Az anyaga azonban sokkal gazdagabb. Annak százötven térképével szemben az ALR. II. első kötete kétszázkilencvennyolc térképet tartalmaz. Petrovici ugyanis csak nyolcvanöt helységet tanulmányozott, térképeinek nagyságát tehát a Pop-féle térképek felére csökkenthette s ennek következtében egy lapra két térképet rajzolhatott. Mértéke : hosszúság — 1 : 2.203,672, szélesség — 1 : 2.637,900. Leszámítva a két helységneveket feltüntető térképet, kétszázkilencvenhat szótérkép marad. Ezekon kétszázkilencvenkilenc kérdés feleletanyagát közli a szerkesztő. A térképezett anyagon kívül közli a térképek szélén MN. alatt ötszázötvennégy térképezetlen kérdés anyagát is. A kötetben tehát nyolcszázötvenkérdés feleletanyagát találjuk. A falusi ember szókincsének három csoportját öleli fel : a) az emberi test, betegségek (és rokon kifejezések) ; b) a család, születés, gyermekkor, lakodalom, halál, vallásos élet, ünnepek ; c) a ház, gazdasági épületek, az udvar, a tűz, a berendezés és eszközök szókincsét. Az ALR. II.-nek ez a kötete több olyan adatot is tartalmaz, melyet az ALR. I.-ben is megtalálunk. Ilyen pl. a *cărunt* (ősz) szó. Ennek az a magyarázata, hogy ezekről a

szavakról több adatot akartak összegyűjteni, mint a többiről. Más esetben az ALR. I. egy-egy fontosabb címszavának összetételeit, származékszavait vagy fontosabb jelentéseit tünteti fel. Ilyen pl. az ALR. I. kérdőívének 112. számú kérdése. P o p nak ez a kérdése az *inimă* (szív) szóra vonatkozik. Ez a szó az ALR. II. kérdőívében is előfordul (2203. és 2204. számú kérdés). Az egyik kérdés a *szív ver* (inima bate), a másik az *inimă* szó *szív* és *has* jelentésére vonatkozik.¹ Pop Szevér kérdőívében előfordul az *ujj* (deget) szó is. Petrovici kérdőíve viszont az öt ujj elnevezésére vonatkozó kifejezéseket is felöleli. A szerkesztők nem elégedtek meg a fontosabb szavak összetételeinek, származékainak, jelentésváltozatainak feltárásával. Súlyt helyeztek a tulajdonságot jelző melléknév és a tárgyat jelölő főnév közti kapcsolatokra is. Az ALR. II. több ilyen természetű kérdés anyagát is közli. Pl. *Micsoda keserű (Ce este amar) ? Micsoda magas (Ce este inalt) ?* Az ALR. II. magyar szempontból is fontos mű. Két színmagyar és egy vegyeslakosságú magyar falu nyelvét is tanulmányozta a szerző: a kolozsmegyei *Magyarbikal*, a csikmegyei *Gyimesfelsőlok* és a háromszékmegyei *Kovászna* nyelvét. Mivel Poptól eltérőleg, a kérdéseket magyarul tette fel, anyaga jóval megbízhatóbb. A magyar népnyelven kívül tanulmányozta a romániai rutén (két helységben: 366. tiszta rutén, 666. rumén-rutén lakosságú), szerb (két tiszta szerb lakosságú helységben: 25. és 37. pont), bolgár (két tiszta bolgár lakosságú helységben: 48. és 991. pont), szász (két tiszta szász lakosságú helységben: 143. és 245. pont) és cigány népnyelvet is (egy vegyes, rumén-cigány lakosságú helységben).

5.

Egy eddig csak részben megjelent műről véleményt mondani nagyon nehéz. A mű értékének mérlegelésére csakis az egész anyag kiadása után kerülhet sor. A bevezetésben azonban említettem, hogy a nyelvAtlasz-munkálatok terén is, mint minden tudományos kutatás terén, a módszer döntő jelentőségű tényező. A rumén nyelvészek módszerét elég jól ismerjük, erről a kérdéstről tehát már most beszélhetünk. Megjegyzéseimet két pont köré csoportosítom: 1. *Gyűjtő, gyűjtési terület, gyűjtési pontok, nyelvmester.* 2. *Kérdőív, jelrendszer, a kérdezés és jegyzés módja.*

1. A helyszíni gyűjtést nagy körültekintéssel és hozzáértéssel készítették elő. Puscarüek figyelme minden lényeges kérdésre kiterjedt. Dicséretükre válik, hogy a gyűjtést fiatal, szakképzett, áldozatkész s a népet jól ismerő nyelvészekre bízta. Különösen ez utóbbi szempont érdemel figyelmet. Nem elég

¹ ALR II—1, III.

ugyanis, ha gyűjtők szakképzett, áldozatkész munkaerő. Jól kell ismernie a nép életét, érzés- és gondolatvilágát is, mert csakis ebben az esetben nyerheti meg nyelvmestereinek bizalmát, nyelvmesterei csakis ebben az esetben válaszolnak őszintén, minden feszélyezettség nélkül kérdéseire. Hogy mindez milyen fontos, eléggé igazolja Weigand és Edmont esete. A román nyelvterületen dolgozó Weigand s a korzikai olasz nyelvet tanulmányozó Edmont gyűjtötte anyag hiányosságának és megbízhatatlanságának oka jórészt az volt, hogy idegeneknek tekintették őket. Nem kifogásolható az sem, hogy nem egy, hanem két gyűjtővel végezték a gyűjtést. Az igaz, hogy ahány fül, annyiféleképpen hall, ahány egyén, annyiféle képpen kérdez és jegyez. Az is igaz, hogy a gyűjtők fülének, kérdezési és jegyzési módjának előzetes összehangolása se sokat ér, mivel néhány hetes vagy hónapos együttműködés nem biztosítja eléggé a szinte hetenként más-más népnyelv hatása alá kerülő gyűjtők módszerének egységét.¹ Ez azonban még mindig nem elég ok arra, hogy ragaszkodnunk kellene az egy gyűjtő elvéhez, amint azt Puscariu kezdetben tette. Szerintem nyugodtan dolgozhattak volna három gyűjtővel is. Ebben az esetben az egyik Pop kérdőívével, a másik kettő pedig Petrovici kérdőívével gyűjtött volna. Ha Petrovici kérdőívét kétféle osztják, s a két gyűjtő együtt halad, a gyűjtött anyag szinte olyan egységes, mintha egy ember gyűjtötte volna, mivel a két gyűjtő naponta megbeszélhette volna észrevételeit, kétségeit. Ez a módszer ugyanakkor lehetővé tette volna a gyűjtési pontok számának növelését. Petrovici nyolcvanöt pontja helyett így szinte még egyszer annyi helység népnyelvét tárhatták volna fel alaposan. A gyűjtés során ugyanis nemcsak a gyűjtés egységére kell vigyáznunk, hanem arra is, hogy gyűjtésünk minél alaposabb és teljesebb legyen. Szerintem még mindig szerencsésebb eset az, ha esetleg több gyűjtő és talán kissé hosszú ideig is, de gazdag, minél több népnyelvi adatot, minél több feleletet felölelő anyagot gyűjt össze, mint az, ha egy gyűjtő rövid idő alatt befejezi a gyűjtést, de a tanulmányozott pontok hálózata ritka, a kérdőív anyaga szegény. A nyelvatlasz ugyanis — és most Szabó T. Attila nézetére hivatkozom² — nem lehet öncélú mű. Többé-kevésbé tájékoztató jellege van. A nyelvterületnek azokat a pontjait hivatott feltüntetni elsősorban, melyeknek alapos, mélyreható monografikus tanulmányozása kívánatos volna. Az tény, hogy egységes, pontosan

¹ Pap István említi (i. m. Bp. Szemle CCXXX—1933, 238—9), hogy az északamerikai angol nyelvatlasz-munkálatok előkészítése során a gyűjtőket többhetes előképzésben részesítették: Jud és Scheuermeier előadásait hallgatták s berendelt személyek beszédét vagy grammofonlemezre vett népnyelvi szöveget jegyezték, hogy így hallásukat és jelzési módjukat összehangba hozzák.

² Szíves szóbeli közlése.

körülhatárolható nyelvjárósterületek nincsenek, de mindenik vidéknek van egy-egy pontja, mely az illető vidék népnyelvének jellemzőbb sajátosságait tárja a kutató elé. Vannak a megőrzött régiségek miatt érdekes nyelvjárásszigetek, vannak újításra hajlamos pontok, honnan a nyelvi újítások, jelenségek útjukra indulnak.¹ Mindezeknek feltüntetése a nyelvatlasz feladata. Ezek a pontok viszont csakis az egész nyelvterület alapos át-fésülése alapján állapíthatók meg. Az igaz, hogy a térképre annyi helység adatát rávezetni nem lehet. Ez nem is jelenti azt, hogy minden egyes pont adatait térképezzük. Nem erre gondolok. A szerkesztő előbb gondosan áttanulmányozná az anyagot s csak a jellemzőbb, nyelvi szempontból értékesebb pontok adatait közölné. Tegyük fel például, hogy az *a*-zás jelenségének nyomkövetéséről van szó. Az *a*-zó szavakat lehetőleg minden faluban végig kellene kérdezni, de nem kellene mindenik falu adatait térképre írni. Ez túlsúlyoltá tenné a térképet s ugyanakkor részben felesleges munka is. A fősúlyt a jelenség földrajzi elterjedésének pontos körvonalazására és a jelenség állapotának feltüntetésére kellene helyezni. E határon belül aztán annyi pontot vehetnénk fel, amennyit az áttekinthetőség elve megengedne. A rumén nyelvatlasz-munkálatok esetében minden pont tanulmányozása nagyon meghosszabbította volna a gyűjtési időt. Erre még több gyűjtő munkabállítás esetén sem gondolhattak. Azért 386 helységnél mégis többet kellett volna tanulmányozniuk. Harminc—ötven, illetőleg kilencven—száz km népnyelvi szempontból is nagy távolság. Akármennyire is kedvezőek egyes vidékeken a nyelvi különbségek kiegyenlítődének feltételei (vásárok, fuvarozás, pásztorokodás, vándorlás stb.), akármennyire is csökkenti ezt a távolságot az ország nagy részének dimbes-dombos jellege, egy ilyen nagy nyelvterület hű képét 386 helység népnyelve alapján (tizenhat ebből is másnyelvű helység, 301 helységben pedig csak egy-egy egyén nyelvét tanulmányozták) nem rajzolhatjuk meg. A távolság szemléltetése céljából ismét szűkebb szülőföldemre, a Szilágyságra hivatkozom. Zilahtól Szilágycseh mintegy 36 km távolságra fekszik. Az országút mentén, attól kisebb-nagyobb távolságra lépten-nyomon egy-egy falura bukkanunk. A falvak lakossága közt az érintkezés sűrű. Nyelvük mégsem egységes. Ezen a távolságon belül találunk *i*-zó és *é*-zó falvakat. Vérvölgy Nagymontól mindössze három km távolságra fekszik. A nagymoniak nap-nap után járnak Vérvölgyre, hisz ott van a jegyzői hivatal, régebben csak ott volt bolt, tehát minden apróságért át kellett menniük, a fiatalság kölcsönösen eljárt egymás multságára, s nyelvük mégsem egységes. Még a nagymoniaknak is feltűnik, hogy szomszédaik *pohár* helyet

¹ Vö. Csúry Bálint, *A magyar nyelvjárások* 20—21. (Egyetemi előadások.)

puhár-t ejtenek. A rumén népnyelvet nem ismerem annyira, hogy a magyarral összehasonlíthatnám. Nem akarok beleesni abba a hibába sem, melyet Puşcariu egyetemi előadásai során nem egyszer említett, azt t. i., hogy a rumén kérdéseket több történész és nyelvész tévesen fogta fel, mert saját népe történeti és nyelvtörténeti viszonyaiból indult ki. Tegyük fel, hogy a rumén népnyelv csakugyan egységesebb, mint mondjuk a magyar.¹ A ponthálózatot még ebben az esetben is ritkának kell mondanunk. Ha a két gyűjtő ponthálózatát egy térképre rajzoljuk, akkor is hatvan km-es távolság választja el az egyes pontokat. Petrovici kilencven—száz km-es távolságát viszont (egy megyére átlag egy pont esik) csakis abban az esetben fogadhatnók el, ha gyűjtését a Poptól érdekesnek és a mélységi kutatás szempontjából értékesnek talált pontokon végezte volna. Pop Szever igyekszik ugyan szépíteni a dolgon s ponthálózatukat összehasonlítja a többi nyelvatlasz ponthálózatával. A területhez való viszonyítás alapján készült összehasonlítása helyes is, a lakosság számához való viszonyítás ellenben nem fogadható el. A népnyelv tagoltsága ugyanis elsősorban nem az azt beszélő népcsoport számától függ, hanem a lakott terület nagyságától s a beszélő egyedek érintkezésének sűrűségétől, gyakoriságától. Ebből a szempontból viszont a felsorolt öt nyelvatlasz közül (francia, katalán, olasz-svájci, olasz és rumén) a rumén csak a harmadik helyre került volna még akkor is, ha mind a 465 helységet tanulmányozzák. Hogy a gyűjtők nagy ugrása következtében mennyi nyelvi adat esett ki gyűjtésükből, eléggé szemlélteti a mellékelt két térkép is. Az egyik a ruménbe már rég átkerült *fintirim* (templomudvar, temető) szó elterjedését tünteti fel. E jövevényszót a rumén nyelvatlasz gyűjtői csak tizenöt erdélyi, egy máramarosi és egy moldvai helységben észlelték, jóllehet a rendelkezésemre álló jelenlegi és történeti nyelvi adatok szerint a szó elterjedése jóval nagyobb. Közismert Erdélynek nagyon sok ruménlakta helységében, Máramarosban és Moldvában is egész Jászvásár környékéig. A másik térkép a *tároasă* (terhes) szó elterjedését tükrözi. Ezt a szót a rumén nyelvészek mindössze három helyről közlik, holott közismert Erdély és a Bánság számos rumén lakta helységében (Vö. a dolgozat végén közölt két vázlattal).² A ponthálózatnak más gyöngéje is van. A Dunától délre lakó ruménség (arumének, megleni és isztriai rumének) népnyelvét mintha elhanyagolták volna a gyűjtés során. Pop Szever a mintegy 300—350,000-re tehető arumének nyelvét öt dobrudzsai arumén

¹ Ez azonban aligha van így! (A szerk.).

² A térképek összeállításához szükséges adatokat, az *ALR I.* és *II.* adatai kivételével, dr. Tamás Lajos egyetemi nyr. r. tanár úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani gyűjteményéből. Ezért s a térképek összeállítására vonatkozó hasznos útmutatásáért e helyen is hálás köszönetet mondok.

telepen, a 10,000-l megközelítő megleni rumének nyelvét két ugyancsak dobrudzsai megleni telepen, a mindössze néhány ezer lelket számláló isztriai rumének nyelvét pedig két isztriai faluban tanulmányozta.¹ Petrovici atlasza (ALR. II.) egy isztriai, egy dobrudzsai megleni és egy ugyancsak dobrudzsai újkeletű arumén telepítés népnyelvét öleli fel.² Pedig T a m á s L a j o s szerint ezeknek, elsősorban természetesen az arumének nyelvének alapos feltárása nyelvtörténeti szempontból is fontos lett volna.³ Nem mondható a legszerencsésebbnek az az ötletük sem, hogy a legtöbb esetben nem a Balkán-félszigeten, hanem a dobrudzsai telepeken tanulmányozták a ruménség két déli ágának nyelvét. A gyűjtési pontok kiválasztásával kapcsolatban még mindössze annyit szeretnék megjegyezni, hogy a pap, tanító, helyi hatósági közegek felvilágosítása ebből a szempontból nem mindig megbízható. Vidéke történetét csak nagyon kevés pap, tanító és jegyző ismeri. Ezért ajánlatos hasonló esetben szakemberhez fordulni. Különösen ajánlatos lett volna ez az olyan, rumén szempontból bonyolult településtörténeti viszonyokat mutató vidékeken, mint Erdély, mely nem egyszer még a rumén szakembert is megtévesztette. Egyébként a 386 pont kiválasztását nagy gonddal és hozzáértéssel végezték a gyűjtők. Nem emelhetünk semmi kifogást a nyelvkalauzok kiválasztása ellen sem. Ismertetett szempontjaikat minden kutatónak figyelembe kell vennie. Egyesek esetleg kifogásolhatják, miért zárták ki az egészen öregeket (70—75 éves) a nyelvmesterek sorából. Vannak, akik ezt túlzott óvatosságnak tekintik s hivatkoznak arra, hogy sok falusi öreg embert és asszonyt ismernek, akik erősek, egészségesek s szívesen elbeszélgetnek a gyűjtővel. Ez kétségtelen. A rumén gyűjtők is találkoztak gyűjtőmunkájuk során ilyen öregekkel s ezeknek segítségét, amint azt Pop Szevér közléséből láttuk, a gyűjtésben fel is használták. Az is kétségtelen azonban, hogy van sok beteges öregember is, aki nem alkalmas arra, hogy nyelvkalauzunk legyen. Ezért jó, ha ebből a szempontból is megvizsgáljuk nyelvmesterünket.

2. A rumén nyelv atlasz kérdőíveit a többi román nyelv atlasz kérdőíve alapján állították össze. Weigand, Gilliéron, Jaberg—Jud és Bartoli kérdőívét egyaránt felhasználták. Ez érthető is, hisz a romanisztikusok főtörekvése az volt, hogy a román népek nyelv atlaszát lehetőleg azonos szempontok alapján kell

¹ Ezek a helységek a következők: a) *arumun telepek*: Giurmaia de sus (Bulgária), Pe ivoli, Selia de jos, Avdela (Görögország) és Pleasa (Albánia); b) *megleni rumén telepek*: Liumnița és Țárnareca; c) *isztriai rumén falvak*: Briani és Jeliáni. (Vö. ALR. I—1, 10.)

² Ezek: Peșterea (arumun, Bulgária), Liumnița (megleni rumén, Görögország) és Jeliáni (Isztria). (Vö. ALR. II—1, IV.)

³ Vö. T a m á s L a j o s, *Sur la méthode d'interprétation des cartes de l'Atlas Linguistique Roumain. Études sur l'Europe centre-orientale.* No. 6. 9.

összeállítani, hogy összehasonlításuk, egybevetésük minél könnyebb legyen. Ezt különben maga Meillet is hangsúlyozta a rumén nyelvészeknek 1926-ban tartott második értekezletén. A rumén gyűjtők ugyanakkor nagy súlyt helyeztek a rumén népnyelv sajátos jelenségeire és szókincsére is. Különösen figyelemreméltó az a törekvésük, hogy nem elégedtek meg egyszerű szógyűjtéssel, hanem igyekeztek összegyűjteni a fontosabb szók jelentésváltozatait és a belőlük képzett származékszavakat is. Ugyanakkor Jaberg—Jud szellemében gyűjtésüket kiterjesztették a néprajzi vonatkozású dolgokra is. Az atlasz az udvar, a ház, a gazdasági épületek, eszközök, népi foglalkozások, népszokások, hiedelmek stb. szókincsét egyaránt felöleli. Szorgalmasan fényképeztek is, hogy így a tárgy és a tárgy neve közti kapcsolatot minél szemléltetőbbé tegyék. Okulva az előző nyelvatlasz-munkálatok gyöngéiből, kerültek az irodalmi nyelven szerkesztett példamondatokat. A mondattani sajátságokat csakis lejegyzett szövegegységek alapján állapíthatjuk meg megbízható pontossággal. Kérdezési módjuk minden szempontból kifogástalan. Ebből a szempontból is sok hasznos tanácsot, útmutatást meríthetünk rendre megjelenő atlaszukból. Figyelemreméltók a térképlapok szélén közölt s a nyelvmester felelési módjára vonatkozó megjegyzések. Ezek nélkül nagyon sok felelet értelmetlen, hiányos lenne. Ebből a szempontból is Jaberg—Jud alapos, körültekintő módszerét követték. A jelrendszer azonban igen bonyolult. Ezen annál is inkább csodálkoznunk kell, mert Pușcariu is, Pop Szévér is hangsúlyozta,¹ hogy a jelrendszernek egyszerűnek, áttekinthetőnek kell lennie. Jaberg—Jud jelrendszeréről Pușcariu is elismeri, hogy bonyolult s ugyanakkor figyelmezteti a rumén gyűjtőket, ne igyekezzenek minden apró hangtani eltérést jelölni, hisz az emberi fül minden hangzásbeli árnyalatot megkülönböztetni nem is képes. Egy érdekes esetet is említ ezzel kapcsolatban. Az egyik fiatal német nyelvész, dr. Kuen, aki előzőleg Spanyolországban végzett népnyelvi megfigyelést, Romániába is ellátogatott s mivel Spanyolországban megszokta az *r* hang rezgésszámának megkülönböztetését, rumén népnyelvi gyűjtéseiben is többféle *r*-t jelölt. Pușcariu ugyanakkor kijelenti, hogy ő az *r* ejtése szempontjából hasonló eltérést a ruménben nem észlelt s valószínűnek tartja, hogy német kartársát a spanyol népnyelv hatása befolyásolta. (I. h.). Ezek után természetesen csodálkoznunk kell azon, hogy a rumén gyűjtők mégis olyan bonyolult jelrendszerrel dolgoztak. Az atlasz két első kötetéhez mellékelte táblázatból kitűnik, hogy nyolcféle *r*-t, hétféle *n~ny*-t, hatféle *d*-t, hatféle *sz~s*-t, ötféle *c~cs*-t stb. különböztettek meg. A gyűjtők iskolázott fülét, fonetikai felkészültségét egyáltalán nincs szándékomban kétségbevonni, mégis kilencvenöt hang megkülönböztetését

¹ Pușcariu Szextil, Dacoromania VI, 515—16. és Pođ Szévér, i. m. 210—11.

és jelölését kissé nehéznek tartom, nem is beszélve arról, hogy ebben a számban az orrhangúság, a félorrhangúság, a féljésülés, az erősebb zárképzés, a gyenge és nagyon gyenge felfoghatóság nincs is benne. E gazdag jelrendszer ellenére is gyakran találkozunk esetekkel, mikor egy-egy hangot két egymás fölé írt jellel jelöltek, mint olyant, melyről nem tudták pontosan megállapítani, hogy nagyon zárt-e, vagy kevésbé, zárt o-é vagy nyílt u stb. Hasonló esetekkel különösen a magyar gyűjtésben találkozunk gyakran. A sok hang-, diakritikus és egyéb jel természetesen a térképet is bonyolulttá teszi, használatukat megnehezíti. A jelzés módjával kapcsolatban egyetérthetünk Pusçariuékkal. A már egyszer lejegyzett adatokon javítani azért, mert másoktól esetleg máskép hallottuk, nem helyesíthető. Ha a gyűjtő észreveszi, hogy az először észlelt ejtési mód nem általános, igyekeznie kell mindkét ejtési módot felüntetni. Ezért nem szabad a gyűjtő kezét egészen megkötni. Ha hasonló helyzetbe kerül, meg kell engednünk, hogy eltérjen az egy nyelvmester elvétől s alaposabban utánanézhessen az illető jelenségnek.

Ezzel megjegyzéseim sorának végére is értem. A gyűjtés vezetője és végzői egyaránt alapos munkát végeztek. Az előző nyelvatlasz-munkálatok minden tapasztalatát igyekeztek felhasználni. Munkájuknak van ugyan egy-két gyengéje, de ez is inkább az összegyűjtött anyag mennyiségére, mint megbízhatóságára vonatkozik. Ha sikerült volna úgy megoldaniuk a gyűjtés kérdését, hogy a pontok közti távolság legalább feleannyi legyen, ha a Dunától délre fekvő nyelvjárásokat is alaposan átkutatták volna, ha jelrendszerük nem lenne annyira bonyolult, a rumén nyelvatlaszt a legjobbak közt kellene említenünk. Így is korszakalkotó jelentőségű a rumén népnyelvkutatás történetében. Jelentőségét azonban nem szabad túlbecsülnünk. A nyelvatlasz leíró természetű munka. A nyelv mai állapotát tünteti fel: gazdag szókincsét, érdekesebbnél érdekesebb hangtani, alaktani, mondattani és jelentéstani sajátosságait. Lehetővé teszi a fontosabb nyelvi jelenségek földrajzi elterjedésének pontos körülhatárolását, bepillantást enged a nyelv életébe. A gyűjtés során nyelvtörténeti szempontból is értékes régiségekre bukkanhatunk. Vegyeslakosságú területeken a nyelvek kölcsönhatásának felmérését teszi lehetővé. Az illető nép tárgyi és szellemi néprajzára vonatkozólag szintén sok értékes adattal szolgálhatja a tudományt. Ennél tovább azonban nem szabad mennünk. A nyelvatlasz anyagának idegen célok szolgálatába állítása sehogy sem egyeztethető össze a komoly tudományos felfogással. Igaza van tehát Tamás Lajosnak, mikor kárhoztatja Pusçariunak azt az eljárását, hogy a nyelvatlasz néhány adatából a kontinuitás számára igyekszik érvet kovácsolni.¹ Abból ugyanis, hogy néhány latin eredetű szót

¹ Vö. Tamás Lajos, i. h.

a Bánság és Erdély területén élő ruménség nyelvében találunk meg, nem szabad mindjárt arra következtetnünk, hogy ennek a jelenségnek oka a kontinuitásnak e területeken való intenzívitása. A nyelvtörténet adatait a népek közti érintkezés egy-egy mozzanatának megmagyarázására sok esetben sikerrel használhatjuk. A településtörténet szempontjából azonban nem minden esetben használhatók. Ezen a téren az okleveles adatoknak s a helyneveknek van döntő jelentőségük.

Hála Meillet francia nyelvész tanácsának a rumén nyelv-atlasz a trianoni Románia területén élt nemzetiségek nyelvére vonatkozólag is értékes anyagot tartalmaz. Pop Szevér magyar gyűjtése nem egészen megbízható ugyan, mivel a kérdést rumén nyelven tette fel s magyar nyelvemesterének előbb ruménül, majd magyarul kellett a kérdésre válaszolnia. Gyűjtésével inkább magyar alanyainak rumén nyelvismeretét mérte fel. Petrovici magyar gyűjtése azonban majdnem teljes egészében megbízható. Itt-ott akad ugyan feljegyzéseiben egy kis elírás, egyébként bátran használható anyag. Különösen érdekes az atlasz magyar eredetű anyaga. A magyar-rumén kölcsönhatással foglalkozók gazdag anyagot találnak benne.¹

FÜGGELÉK.

Magyarázat az I. vázlatához.

I. A □-be írt szám az ALR. II—1, 178. számú térképének adataira vonatkozik. A térkép szerint a szó a következő helységekben fordul elő: 1. Aranyosfő (TA),² 2. Fenes (Af), 3. Borgóprund (BN), 4. Maroshévíz (MT), 5. Mezőszabad (MT), 6. Magyar-peterd (TA), 7. Oláhbaksa (Sz), 8. Nádasszentmihály (K), 9. Oláhszentmiklós (B), 10. Kismajtény (Szt), 11. Avasfelsőfalu (Szt), 12. Barcánfalva (M), 13. Borsa (M), 14. Csíkszentmihály (Cs), 15. Héjjasfalva (Nk), 16. Nagybúny (SzD), 17. Pipirig (Neámțu).

II. A ○-be írt számok az 1900 után megjelent rumén népvilági közlések adatainak előfordulási helyét jelölik.

¹ Az ALR. I—1 és az ALRM. I—1, magyar vonatkozású anyagának egy részét Blédy Géza dolgozta fel idézett tanulmányában. A teljes anyagot magam dolgoztam fel az Erdélyi Tudományos Intézet 1941. évi, sajtó alatt lévő évkönyvében.

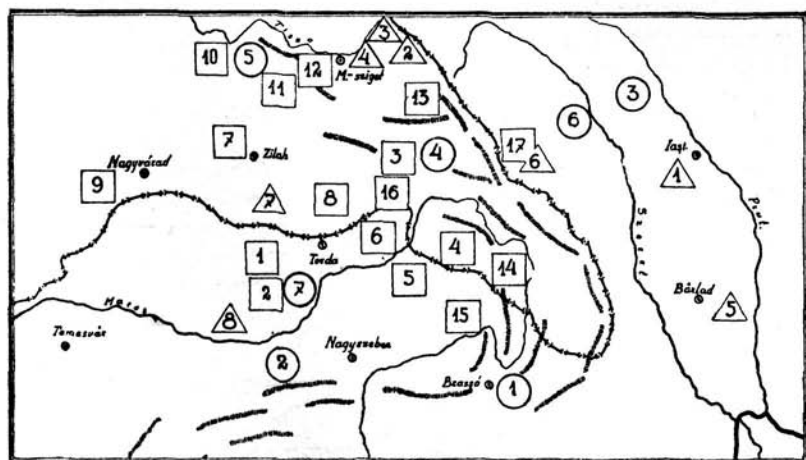
² Zárójelben a megyék nevének rövidítését közlöm: Af. = Alsófehér, A. = Arad, BN. = Beszterce-Naszód, B. = Bihar, Br. = Brassó, Cs. = Csík, F. = Fogaras, H. = Hunyad, Kk. = Kisküküllő, K. = Kolozs, M. = Máramaros, MT. = Maros-Torda, Nk. = Nagy-küküllő, SzD. = Szolnok-Doboka, Szt. = Szatmár, Sz. = Szilágy, TA. = Torda-Aranyos.

1. Brassó: *řintirim* (Alexi, *Rum. Deutsch. Wb.* Kronstadt—Brassó. 1906. 468. és *Culegere de doine, strigături ři chiuituri* Ed. IV. Brařov, 1923. 12).

2. Váralja (H): *řinřirim* (Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide“ IV—1937, 72).

3. Bozieni (Dorohoiu): *řintirim* (D. Furtună, *Din vieařa poporului român.* Culegeri ři studii XV, 78).

4. Borgóprund (BN): *řint'irimb* (Bull. Ling. VI—1938, 224).

I. VÁZLAT.

A *řintirim* 'templomudvar, temető' szó jelenlegi és történeti elterjedése.

5. Kamarzán (Szt): *řintirim* (Annarul Arhivei de Folklor I, 165).

6. Spătărești (Suceava m.): *řintirim* (Pamfile Tudor, *Din vieařa poporului român.* Culegeri ři studii XIX, 129).

7. Hidas (TA): *řinřirimb* (Dr. Tamás Lajos egyetemi ny. r. tanár úr szíves szóbeli közlése).

III. A Δ -be írt számok a *cintere*m szó történeti (1900 előtti) adatainak előfordulási helyét jelölik :

1. Jași: *řintirim* (1862: Gaster, *Chrest. Rom.* I, 257. és 1752: Jorga, *Studii ři documente cu privire la istoria Românilor.* Buc. 1901. I, 107).

2. Máromaros: *řintirim* (1772: Jon Bârlea, *Insemnări din bisericile Maramureșului.* Buc. 1909. 128).

3. Máromaros: *řintirim* (1805/6: I. m. 171).

4. Máromaros: *řintirim* (1807: I. m. 170).

5. Bârlad (Moldva): *řintirimul bisericii* (1819: Antonovici, *Documente bârladene.* Bârlad, 1911. I, 96 bis).

6. Pipirig (Moldva): *řintirim* (Creangă, *Opere complete*. Ed. Kirileanu 310).

7. Tóhát (Sz): *cintirim* (1880: *Tribuna* 1880. 289).

8. Alsófehér megye: *řintirim* (Moldován Gergely, *Alsófehér vármegye monografiája* I/2. 218).

A hely megjelölése nélkül előfordul még a következő művekben:

— *řanterimu*, coemeterium, sepulcretum' (Lexic. Bud. 109).

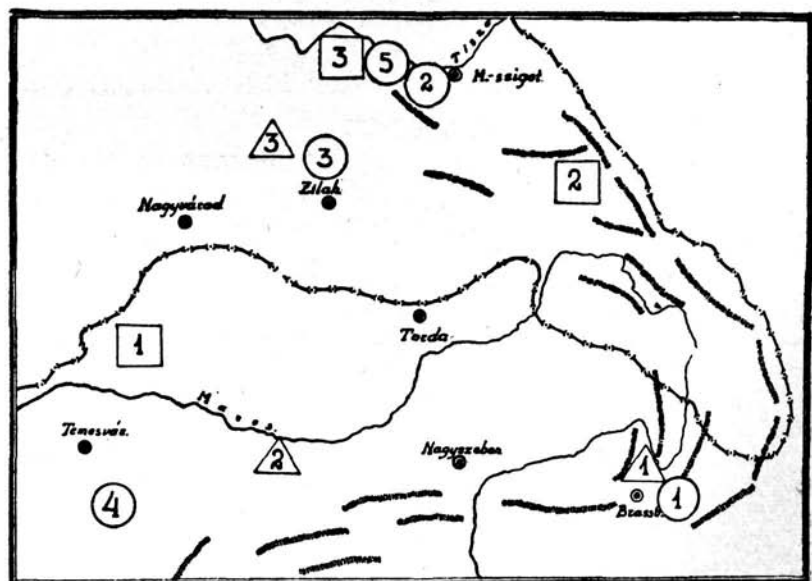
— *řinterim* (Bota, *Graul roman în limba domnitoare*. Buda, 1836. 149).

— *cintirim* (Alexics György, *Magyar elemek az oláhban*. Bp. 1885. 45).

Magyarázat a II. vázlatához.

I. A □-be írt számok itt az ALR. II—1, 143. számú térképének adataira vonatkoznak. A térkép szerint a szó a következő helységekben fordul elő: 1. Borosjenő (A), 2. Borgóprund (BN), 3. Barcánfalva (M).

II. A ○-be írt számok az 1900 után megjelent rumén népvilági közlések adatainak előfordulási helyét jelölik:

II. VÁZLAT.

A *tăroasă* 'terhes' szó jelenlegi és történeti elterjedése.

1. Brassó: *tăroasă* ,Schwangere' (Alexi, *Rum. Deutsch. Wb.* Kronstadt—Brassó, 1906. 449).

2. Máramaros: *tăroasa* ,terhes' (Bârlea, *Insemnări din bisericile Maramureşului.* Buc. 1909. I, 74).

3. Szilágyság: *tărăsa* ,terhes' (Caba Vazul, *Szilágy vármegye román népe, nyelve és népköltészete.* Bécs, 1918. 101).

4. Bánság: *tăroasă* (Graur, *Bull. Ling.* V, 115).

5. Avasvidék: *tăroasă* ,Insärcinată' (Muşlea, *Anuarul Arhivei de Folklor.* 236).

III. A Δ -be írt számok itt is a *terhes* szó történeti adataira vonatkoznak:

1. Brassó: *tăroasă* ,terhes' (1564: Tâlcu Evangheliilor. — Veress, *Bibliografia româno-ungară.* Buc. 1931. 25).

2. Szászváros: *tărosă, tăroasă* (Palia dela Orăştie, ed. ROQUES, 22—23).

3. Szilágyság: *tărăsă* ,ingregată (despre femeie)' Vaida, *Tribuna* 1890. 382).

— *tarhosa* ~ *tarosa* ,mujere greşe', ~ *gravida, praegnans, inciens: terhes, viselő: schwangere, trächtig, in der Hoffnung.* (Lexicon Bud. 698 és 243.)

Kolozsvár.

Márton Gyula.